

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2007

Petr Svoboda

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta sociálních věd

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Katedra mediálních studií

Komunistická ideologie na sklonku

komunistické éry

**(V zrcadle oficiálních periodik: Marxismus a současnost,
Nová mysl, Rudé právo)**

Autor práce: Petr Svoboda

Vedoucí práce: PhDr. Tomáš Trampota, Ph.D.

Akademický rok: 2006/2007

Prohlášení autora:

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci vypracoval samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.

Práce obsahuje 95 143 znaků včetně mezer.

V Praze dne 18.5.2007

Petr Svoboda

Poděkování:

Děkuji PhDr. Tomášovi Trampotovi, Ph.D. a PhDr. Jakubu Končelíkovi za odborné konzultace, faktické i formulační připomínky a rady, které mi poskytli při tvorbě bakalářské práce. Poděkování se sluší i všem zatím „bezejmenným“ politologům a politoložkám, historikům a historičkám, jakož i novinářům a novinářkám, kteří byli ochotni trávit čas nad nekončícími spory o minulém režimu.

Motto:

„Více demokracie – více socialismu. Toto heslo vyjadřuje v dialektické jednotě dvě stránky: za prvé nezbytnost široké demokracie – demokracie v skutku lidové; za druhé požadavek takové demokracie, která socialismu slouží, a nikoli jej podryvá.“

(Milan Matouš, Marxismus a současnost)

OBSAH:

1. Úvod (ambice a struktura práce)	9
2. Totalitarismus	10
2.1 Spor o historicitu	10
2.2 Totalitarismus podle Vladimíra Čermáka	11
2.3 Historické kořeny totalitního komunismu	12
2.4 Znaký totalitního režimu podle Friedricha a Brzezinského	13
2.5 Totalitarismus podmíněný modernismem: Arendtová a Sartori	14
2.6 Znaký totalitních a autoritativních systémů: shrnutí	14
3. Povaha Československého režimu 70. a 80. let	16
3.1 Totalitní znaký normalizačního režimu	16
4. Podzim komunistického režimu: Reálný socialismus v ČSSR do roku 1985	18
5. Vývojové tendence v období „přestavby“	20
6. Marxismus a současnost (MaS)	23
6.1 Přehled témat, která se objevují ve zkoumaných textech	24
6.2 Analýza negativních jevů v socialismu na stránkách MaS	25
6.3 Ideologický boj proti vnitřním a vnějším nepřítelům na stránkách MaS	28
6.4 KSČ jako garant přestavby: Analýza role KSČ na stránkách MaS	32
7. Nová mysl: Obsahová analýza	35
7.1 Přehled témat, která se objevují ve zkoumaných textech	35
7.2 Krize politiky a propagandy KSČ na stránkách Nové mysli	36
7.3 Krize a teoretická obnova komunistické ideologie na stránkách Nové mysli	39
7.4 Socialistický pluralismus a dialog na stránkách Nové mysli	41
8. Komunistická ideologie na stránkách Rudého práva do listopadu 1989	43
9. Analýza změn komunistické ideologie na stránkách Rudého práva, listopad 1989 – únor 1990	45
10. Závěr	49
Abstract	50
Literatura	51

PŘIHLÁŠKA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

UK FSV – Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Jméno studenta: Petr Svoboda

Semestr: IV

Zaměření: tisk

Název práce: Mezi svobodou a totalitou aneb kritika vs. apologetika komunistické ideologie v československém tisku listopad 1989 – červen 1990

Výchozí hypotéza: Po revoluci v listopadu 1989 se v československé společnosti objevují osobnosti s tvrdou a ideologicky, emocionálně či vlastním osudem podmíněnou kritikou komunistické ideologie a praxe. Stejně tak publikují i přesvědčení zastánci starých pořádků. Vyhrocený spor „o komunismus“ je veden na pozadí černobílého vidění světa. Na základě předběžné sondy v dobovém tisku (listopad 1989-červen 1990) chceme prověřit, zda mezi absolutním odmítnutím komunistické teorie i praxe na jedné straně, a její stejně radikálně přesvědčenou obhajobou, publikovali i autoři, kteří se 1.) snažili komunismus jako ideologii rehabilitovat – současně s odmítnutím praxe v minulosti – nebo 2.) autoři, kteří bez předpojatosti podrobili komunistickou ideologii kritice.

Teze práce:

1. Zhroucení komunistického režimu v Československu plně otevřelo tisk osobnostem kritizujícím komunistickou teorii a praxi.
  - 1.1 Na základě analýzy dobového tisku a teorie totalitarismu je třeba definovat východiska i tribuny pro radikální kritiku resp. radikální apologetiku komunistického režimu v Československu.
  - 1.2 Určit hlavní osobnosti publikující z obou radikálních pozic.
2. Teoreticky definovat prostor mezi radikální kritikou a radikální apologetikou komunistického režimu. Obecně definovat a srovnat možná východiska neradikální kritiky nebo obhajoby komunistické ideologie resp. komunistického režimu.
  - 2.1. Na základě analýzy textů publikujících osobností srovnat jejich závěry s teoretickými předpoklady kritiky či apologetiky komunismu.

Prameny:

Tisk, listopad 1989 – červen 1990

Základní literatura:

Althusser, L.: Budoucnost je dlouhá. Fakta., Karolinum, Praha 2001.

Arendt, H.: Původ totalitarismu, OIKOYMENH, Praha 1996.

Aron, R.: Demokracie a totalitarismus, Atlantis, Brno 1993.

Aron, R.: Esej o svobodách, Archa, Bratislava, 1992.

Budil, I.T.(ed.): Totalitarismus, vyd. Vlasty Králové, Ústí nad Labem 2005.

Čermák, V.: Otázka demokracie: Díl 1: Demokracie a totalitarismus, Academia, Praha 1992.

Lukács, G.: Rozklad rozumu. Cesta iracionalismu od Schellinga k Hitlerovi, SNPL, Praha 1958.

Rainko, S.: Marxismus a jeho kritici. Svoboda, Praha 1979.

Schumpeter, J.A.: Kapitalismus, socialismus a demokracie, CDK, Brno 2004.

Konzultant: PhDr. Tomáš Trampota

Datum: 3.3.2006

Podpis studenta: Petr Svoboda

Podpis konzultanta: Tomáš Trampota

1. Úvod (ambice a struktura práce)

Tato práce si klade za cíl analyzovat komunistickou ideologii a její znaky na stránkách oficiálních (režimu poplatných) periodik: Marxismu a současnosti (politicko-teoretický časopis Vysoké školy politické ÚV KSČ), Nové mysli (teoretický a politický časopis KSČ) a Rudého práva v roce 1989 a na přelomu následujícího roku. Práce je strukturovaná do tří tematických oddílů.

První část odhaluje teoretické kořeny a znaky totalitarismu – z historického i modernistického pohledu. Pokládám si zde otázku, do jaké míry je možné Československo 70. a 80. let považovat za totalitní zemi, jaké znaky tomu odpovídají a jaké nikoliv.

Druhý oddíl stručně nastiňuje historický vývoj v období normalizace. Vzhledem k tématu práce jsem úmyslně „šel“ pouze po oficiální historické linii s důrazem na dění v Komunistické straně Československa.

Jádro práce pak tvoří obsahová analýza odborných a publicistických článků v již zmíněných periodikách. V každém pododdíle se následně zaměřuji na dominantní znaky v člancích obsažené.

2. Totalitarismus

S pojmem „totalitarismus“ se každodenně setkáváme ve veřejném životě. Především publicisté a žurnalisté používají slova, která vyjadřují nedemokratické vládnutí, s terminologickou rozvolněností. „Hlavním důsledkem tohoto stavu pak je nepochopení smyslu užívaných výrazů, protože inflace pojmů vede k vymazávání jejich skutečné meritorní podstaty.“¹ Jak dále upozorňují Balík s Kubátem v Teorii a praxi totalitních a autoritativních režimů, stejný problém se týká i společenských věd. Radikalismus, extremismus nebo fundamentalismus jsou součástí běžného slovníku, aniž by bylo často jasné, co je pod pojmy míněno.²

2.1 Totalitarismus: spor o historicitu

Debata o podstatě komunismu a nacismu se vedla v Československu již v meziválečném období. Za vše jmenujme Peroutkovu anketu v Přítomnosti „Proč nejsem komunistou?“, kam přispělo mnoho intelektuálů včetně bratří Čapků,³ debata o podstatě italského fašismu a německého nacismu v Kritickém měsíčníku Václava Černého nebo Weilův román Moskva – Hranice o praxi stalinských čistek.

Jak zmiňují Stanislav Balík s Janem Holzerem pro začátek druhé poloviny 20. století byl z hlediska teorie totalitarismu nejcharakterističtější spor komunity společenských vědců nejrůznějších oborů o historicitu totalitarismu.

První skupina vědců – „v čele“ s Karlem Raimundem Popperem – se domnívala, že „totalitarismus je rys imanentní lidské povaze od počátku dějin a že se tedy s režimy naplňujícími charakteristiky totalitarismu můžeme setkat v průběhu celé historie lidstva.“⁴ Totalitní prvky tak můžeme nalézt u mnoha režimů od antiky po současnost. A v praxi je totalitarismus nedílnou (i když temnou) součástí lidské existence. Do této skupiny řadí Balík s Holzerem i českého filosofa Vladimíra Čermáka a jeho dílo Otázka demokracie.

Druhá komunita vědců „přítomnost skutečného totalitarismu v lidských dějinách“ zpochybňovala. Hlavním argumentem byl fakt, že ani antičtí tyrani, ani např.

1 – Balík, Kubát: s. 11.

2 – Tamtéž, s.12-13.

3 – Balík, Holzer: Moderní teorie totalitarismu a její česká reflexe, in Totalitarismus, s.20.

4 – Balík, Holzer: s. 12-13.

Robbespierre neměli „společenské a především technické podmínky, ... které by umožnily ovládat společnost a jednotlivého člověka skutečně úplně, byť jim k tomu chuť, vůle a nadšení zřejmě nescházely.“⁵ Totalitarismus je tak projevem moderní masové společnosti, což tvrdí Hannah Arendtová nebo Giovanni Sartori. Tento směr myšlení, který poukazuje na moderní kořeny totalitarismu, dnes převažuje i v českém prostředí.

2.2 Totalitarismus podle Vladimíra Čermáka

Vladimír Čermák ve svém díle *Otázka demokracie* odmítá, že by totalitarismus „povstal“ až s rozmachem techniky a vznikem masové společnosti. „Podle mého názoru jeví se však jako krajně problematické spojovat vznik a existenci politického systému, jenž vždy nese i nespornou pečeť vnitřní psychické struktury člověka a společnosti, jen s takovou zásadně vnější jevovou formou jakou je technika a její instrumenty.“⁶ I když připouští, že některé příznaky masové společnosti a techniky mohou psychiku člověka „nabádat“ k akceptaci „totalitární infekce,“ společně s Popperem zdůrazňuje, že moderní totalitární teorie a praktiky jsou jen epizodami „věčného povstání proti svobodě a proti rozumu, jež se od ostatních epizod neodlišují ani tak ideologií, jako skutečností, že se jejich vůdcům podařilo uskutečnit jeden z nejmělejších snů jejich předchůdců – učinit vzpuru proti svobodě populárním hnutím.“⁷ Použijeme-li metaforu z lékařského prostředí, jsou moderní totalitarismy viry, které existují odjakživa a jen se přizpůsobily nové realitě – industriální a masové společnosti.

Totalitarismus je hluboký společenský jev, jehož kořeny jsou v podmínkách ekonomických, politických a sociálně psychických struktur. „Tento jev nejen není novým fenoménem dvacátého století, ale je historicky podmíněn do té míry, že jej lze filozoficky a sociologicky analyzovat jen v souvislosti s předchozím historickým procesem.“ (s.113) Považuji za velmi důležitý Čermákův důraz na ekonomické podmínky vzniku totalitarismu a z něho následně plynoucí orientace komunistických států (včetně Československa konce osmdesátých, o které mi jde především) na

5 – Ballk, Holzer: s.13.

6 – Čermák: s.108-109.

7 – Čermák: s.109.

uspokojení materiálních potřeb obyvatelstva. Komunistické strany správně pochopily, že „upozorňováním“ na propastné rozdíly mezi sociálními statuty jednotlivých vrstev, se snadněji prosazuje „ideologie rovnosti a spravedlivé redistribuce bohatství“.

2.3 Historické kořeny totalitního komunismu

Historické kořeny komunismu můžeme hledat v „*politickém mesianismu*“ **J.J. Rousseaua** – především v tezi o „dobré“ přirozenosti člověka a jeho převychovatelnosti, která se ukázala v komunistických systémech nástrojem manipulace a propagandy. „Pozornost, jakou dnes komunistické vládnoucí kruhy věnují institucionálnímu zabezpečení monopolní role strany v politickém procesu, a způsob, jakým zakročují proti všem výbuchům masové nespokojenosti a individuálního odporu, zdá se být nevyvratitelným svědectvím o faktu, že komunistický systém nejen nevěří v tuto proklamovanou povahu lidské přirozenosti, ale že jeho cílem je udržet tento proces výchovy – či správněji řečeno manipulace – v permanentním, tj. nikdy neukončeném stavu.“⁸

Důležitou inspirací pro totalitární myšlení je i dichotomie „absolutního dobra“ a „absolutního zla“⁹ – dělení na „my“ a „ti ostatní“, jenž se pravidelně vyskytuje i v textech oficiálního komunistického tisku v Československu druhé poloviny osmdesátých let.

Hegelianismu – a jde především o nebezpečí ztráty identity jednotlivce. „V „bubnové palbě“ dialektických formulek a tváří v tvář jejich neustálé metamorfóze ztrácí jednotlivce nakonec jistotu o sobě samém i o své pravdě. S touto ztrátou sebeidentifikace počítají právě velcí „stratégové“ totalitárních systémů, neboť jsou jim dobře známy i její konsekvence; jednotlivce, který ztratil vědomí vlastní identity, inklinuje identifikovat se s hnutím. Statisíce a milióny lidí, které podporovaly fašistický a nacistický režim a oslavovaly jeho triumfy, milióny mas demonstrujících svou podporu komunistickým totalitním systémům poskytují názorný příklad takové identifikace, za jejíž získání masy platí tím, že se z nich stávají loutky.“¹⁰

8 – Čermák: s.135.

9 – Ekvivalentem „absolutního dobra“ je pro Rousseaua „obecná vůle“, která se nemůže mýlit ve výkladu toho, co je třeba považovat za obecný zájem, ani v metodě jeho realizace.

10 – Čermák: s.141.

Z hegelianismu vychází podle Čermáka tři charakteristiky totalitního komunismu:¹¹

- a) zájmy komunistických systémů jsou institucionalizovány téměř v každém detailu
- b) totalitní komunismus je podobný zhoubnému rakovinovému bujení, které nelze lokalizovat ani zastavit
- c) totalitní komunismus simuluje zájem na kontinuitě historického procesu – předstírá zájem na hodnotovém konsensu, ale přitom mu jde o jejich totální destrukci

A samozřejmě v Marxismu – Marxovi už nestačí svět interpretovat, ale chce ho změnit. A jeví se mu dosažení komunistického typu společnosti v „říši svobody“ jako historická nevyhnutelnost. „U Marxe je tento jev vyjádřen manifestním způsobem v teorii diktatury proletariátu, jež „spasitelnou“ roli proletariátu imanentně spojuje s prvkem donucení, i když časově limitovaným do doby realizace komunistického řádu. Protože však ani podle Marxe není jistoty o tom, zda proletariát tuto mesianistickou roli bude hrát bez restu, staví raději i samotný proletariát pod opatrovnictví avantgardy.“¹²

2.4 Znaky totalitního režimu podle Friedricha a Brzezinského

V nejobecnější rovině mají totalitární řády podle Čermáka několik společných znaků:

a) jedinou ideologii, která podřizuje použití všech prostředků, b) úsilí o totalitní uchopení veškerého individuálního a společenského života, c) existenci avantgardní skupiny, která disponuje monopolem moci, a d) teror. Je zde více než zřejmá inspirace dílem Carla Joachima Friedricha a Zbigniewa Brzezinského *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* z poloviny padesátých let, v nichž definují šest hlavních rysů totalitního režimu:¹³

- 1.) Existuje oficiální ideologie akceptovaná celou společností.
- 2.) Politický a společenský život ovládá jediná masová strana – propojená či nadřazená byrokracii, hierarchicky organizována.

11 – Čermák: s.145-146.

12 – Čermák: s.147.

13 – Citace dle: Balík, Kubát: s.36-37

- 3.) Absolutní kontrola armády.
- 4.) Absolutní kontrola prostředků masové komunikace.
- 5.) Dokonalý systém fyzické a psychologické kontroly společnosti prostřednictvím tajné policie používající teror.
- 6.) Centrální řízení hospodářství.

2.5 Totalitarismus podmíněný modernismem: Arendtová a Sartori

Toto „učebnicové“ rozdělení vychází ze systémového pohledu na totalitarismus.

S novým přístupem přišla Hannah Arendtová a po ní Giovanni Sartori.¹⁴ Oba vyřkli tezi, že totalitarismus je podmíněn modernismem. Neboli totalitární společnost má „masový charakter způsobující izolovanost člověka a jeho vykořeněnost z tradičních společenských struktur.“¹⁵ Společnost řídí jedna strana, která je nositelkou ideologie a teroru (Arendtová), a tato ideologie se snaží metastazovat do společnosti.

Narozdíl od rozdělení Arendtové nedává Sartori takový důraz na teror (považuje jej za patologický jev), což je klíčové pro pochopení „totalitárního“ charakteru Československa v druhé polovině osmdesátých let. Podstatné znaky totalitarismu podle Sartoriho:¹⁶

- a) Totální rozšíření a pronikání moci státu.
- b) Ideologizace politiky v podobě politického náboženství.
- c) Politické ovládnutí všeho, včetně mimopolitické oblasti.

2.6 Znaky totalitních a autoritativních systémů: shrnutí

Stanislav Balík s Michalem Kubátem ve studii *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů* shrnují charakteristické rysy totalitních systémů do osmi bodů:¹⁷

- Totalitní režimy vznikají v masových společnostech, kde je jedinec vykořeněn z tradičních společenských struktur.
- Strana nebo hnutí, která je středem politické moci i života.
- V čele strany je Vůdce s kvazibožskými atributy (prorok a vykupitel).
- Absolutní podřízení ideologii, na jejímž základě strana vládne.
- K přežití systému je nutná neustálá aktivita občanů – režimy jsou přirozeně aktivistické.¹⁸

- Společnost ovládá teror – fyzický či psychologický. Kontrolována je prostřednictvím tajné policie.
- Režim má stvořitelké ambice – stvořit „nového člověka“.
- Totalitní společnosti mají schizofrenní charakter – vyžadují aktivismus, vzbuzují lhostejnost.

14 – Srov.: Budil, I.T.: Moderní totalitarismus a síla politické imaginace, in Totalitarismus, s.24-36; též Balík, Holzer: s.12-14.

15 – Balík, Kubát: s.37.

16 – Citace dle Balík, Kubát: s.37-38.

17 – Balík, Kubát: s.42-43.

18 – „Aktivistický styl politiky“ podrobně zkoumal ve své analýze fašismu Noël O'Sullivan (O'Sullivan, N.: Fašismus, CDK, Brno, 2002, především s.46-86).

3. Povaha Československého režimu 70. a 80. let

Před samotnou analýzou oficiálních a ideologických tiskovin KSČ je třeba si položit otázku, do jaké míry se dá normalizační režim v Československu považovat za „totalitní“ a jaké znaky tomu dle teorií totalitárních režimů odpovídají a jaké nikoliv. V tomto případě využiji teorie Friedricha (Čermáka) a Sartoriho (resp. Arendtové) i teoretické shrnutí Balíka s Kubátem, jak jsem je popsal v předchozích kapitolách. Konec šedesátých let znamenal pro KSČ vážné nebezpečí: totalitární oligarchie, která ztratila vnitřní hnací sílu, ustoupila „reformním komunistům“, kteří ohrozili absolutní mocenský monopol strany. Komunistická ideologie se evidentně ocitla v krizi: zatímco únor 1948 a následná léta znamenala revoluční boj za beztřídní společnost „vždy ve prospěch lidu“ a s tím spojenou celospolečenskou ideologickou masáž, po srpnu 1968 se „levicoví komunisté“, jak sami sebe definovali v Poučení z krizového vývoje, soustředili na udržení moci. Uzavřeli s občany „smlouvu o neútočení“, kdy výměnou za rituální provozování oficiální ideologie nabídli sociální jistoty.¹⁹ Volební účast 99,41% v prvních normalizačních volbách (listopad 1971) do Federálního shromáždění a téměř sto procent pro kandidáty Národní fronty ukazuje z hlediska udržení a utužení monopolu strany správnost této strategie. Z propagandistického hlediska se navíc KSČ mohla opřít o Brežněvovu konzervativní linii v KSSS a vytvořila posílený byrokraticko-stranický systém, který „objal“ celou československou společnost. Avšak už bez ideologického náboje 50. let.

3.1 Totalitní znaky normalizačního režimu

Z hlediska teorie totalitarismu vykazovalo Československo jen některé znaky totalitních režimů. 1.) Strana kontrolovala armádu a ostatní bezpečnostní složky, 2.) ekonomiku řídila a plánovala centrálně (Friedrich, Brzezinsky) a 3.) politika pronikla i do každodenního života (Sartori).

19 – „Rituální legitimita vychází ze skutečnosti, že totalitarismus, zejména komunistický, fungoval jako vnitřně protikladný. Jinak byl prezentován ideologicky, jinak fungoval v praxi. Protože je ideologie základem režimu, je nutné tento protiklad eliminovat. Je třeba předstírat, že ideologie a praxe jsou ve vzájemném souladu. Skutečnost je tedy zastoupena fikcí a děje se tak pomocí rituálu. Rituály jsou v totalitarismu na denním pořádku a jsou vnucovány všem obyvatelům bez výjimky (musí se jich účastnit). Typickým příkladem je povinnost účastnit se nesoutěživých voleb, vyvěšovat praporky v oknech u příležitosti nějakého výročí, povinná účast na manifestacích, speciálních brigádách atd.“ (Balík, Kubát: s. 76-77)

S ostatními kritérii už je to ale složitější. A) V Československu 70. a 80. let sice většina společnosti akceptovala oficiální ideologii, ale ta plnila stále více formální úlohu²⁰ (především se to týká závěru 80. let, který nás nejvíce zajímá) – manifestační průvody, oslavy státních svátků atd.

B) I Komunistická strana sice dominovala stranickému systému, ale formálně existovaly i jiné subjekty (ač jako součást Národní fronty),²¹ a tak není splněna podmínka jediné masové strany, která ovládá společnost.

C) V normalizačním Československu zcela jistě existoval důmyslný systém „fyzické i psychické kontroly“ společnosti, ale potenciálním nepřátelům režimu už nehrozily absolutní tresty. Nejde tak o využívání teroru jako při politických procesech²² s ideovými protivníky na počátku 50. let. D) Navíc v čele KSČ nestál Vůdce s kvazibožskými atributy (prorok a vykupitel), ale kolektivní vedení.

Z tohoto pohledu se tak Československo 70. a 80. let jeví jako režim, který nesplňuje většinu znaků totalitních systémů – ať už podle Sartoriho nebo Friedrichova členění.

I politologové řadí normalizační Československo spíše do skupiny posttotalitních států – neboli těch, které „mají zkušenost s totalitním modelem vlády a jež na toto totalitární dědictví ve velké míře navazují. Po totalitární fázi v nich zůstala řada politických, sociálních a ekonomických struktur, které se sice mohly různým způsobem transformovat, avšak nikoliv zcela vytratit.“²³

Základní znaky posttotalitárního Československa jsou následující:

A) Oficiální ideologie je sice stále nedotknutelná, v praxi však vyprazdňovaná.

B) Od občanů je požadovaná jen manifestační loajalita prováděná prostřednictvím rituálů – viz. zmíněný sociální kontrakt (smlouva) mezi KSČ a společností.²⁴

C) Vůdce bývají spíše pragmatičtí než charismatičtí.²⁵

20 – Ke komunistické ideologii více: Sedlák, J.: Ke zvláštnostem komunistické ideologie. In Rybář, Valach (ed): Totalitarismus ve 20. století. Československé zkušenosti. s. 163-171.

21 – Podle Sartoriho jde o systém s hegemonní stranou.

22 – Kocourek, L.; Kryl, M.: Politické procesy jako fenomén totalitarismu (československé zkušenosti); in Rybář, Valach: s.187-194.

23 – Cívín, J.: Tání československého komunistického režimu v letech 1985-1989, in Totalitarismus 2, s. 35-42.

24 – srov. Fiala, Holzer, Mareš, Pšeja: s. 67. Zajímavý pohled na „manifestační loajalitu“ podává z hlediska sociologie rodiny Ivo Možný. Možný: Proč tak snadno, především s.40-41.

25 – Cívín: s.38.

4. Podzim komunistického režimu: Reálný socialismus v ČSSR do roku 1985

Po vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa v létě 1968 se Komunistická strana musela adaptovat na novou politickou realitu. Postupně identifikovala „protisocialistické síly“ uvnitř strany a v dubnu 1969 definitivně ukončila reformní pokusy, když se místo Alexandra Dubčeka stal prvním tajemníkem Gustáv Husák. Především v druhé polovině šedesátých let se oslabila dominantní pozice KSČ ve společnosti a Husákovo vedení mělo jasný cíl: obnovit vedoucí úlohu strany ve společnosti. V praxi to znamenalo stranickou čistku. Prověřkové komise vyloučily ze strany půl milionu členů. Následovalo „očistění“ i ve státní správě, bezpečnostních složkách, odborech a samozřejmě i médiích.²⁶

„Normalizační“ proces završilo Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, jenž mj. definovalo ideologická východiska normalizačního režimu a odmítlo „kontrarevoluci, která vyvrcholila v roce 1968.“

„Poučení z velkých zkoušek, zápasu i tvrdých bojů zavazuje naši stranu, každého komunistu, každého čestného socialisticky smýšlejícího občana naší země chránit a rozvíjet socialismus a nedopustit již nikdy a nikým jeho ohrožení, byť se schovával za sebekrásnější slova a hesla. To je naše revoluční, národní, třídní a internacionální povinnost.

Zárukou toho může být jedině komunistická strana, která stojí pevně na principech marxismu-leninismu, strana zocelená v třídním boji s nepřítelem, očistěná od všech vlivů oportunistu a revizionismu, strana, která svou jasnou a reálnou politikou vyjadřuje nejušlechtlejší tužby a cíle pracujícího člověka. Hluboce si uvědomujeme leninskou zásadu, že síla naší strany je v jejím spojení s lidem. Vstoupili jsme do řad Komunistické strany Československa dobrovolně a vzali na sebe odpovědnost před vlastním lidem i před všemi pokrokovými silami na celém světě. Tento náročný úkol komunistů chceme se ctí splnit. V tom vidíme svatou povinnost — bojovat a pracovat s lidem pro lid, pro jeho blaho a mírový život. To je odkaz revolučních a internacionálních tradic Komunistické strany Československa, odkaz nejlepších synů strany, K. Gottwalda, který tvoří nedotknutelný základ existence a síly naší strany

26 – Fiala, Holzer, Mareš, Pšeja: s.64.

*v celé její padesátileté historii. Na tyto principy navázal kurs, který ústřední výbor KSČ nastoupil po dubnu 1969 a který důsledně ve své politice uplatňuje.*²⁷

XIV. sjezd KSČ v květnu 1971 už jen stvrdil vládnoucí linii na příští dvě desetiletí. U moci se držel stranický aparát využívající technokratické prostředky k ovládnání celospolečenského života v Československu.²⁸ Od ministerského předsedy po posledního okresního referenta, všichni byli v rukou strany.²⁹

Sociální vědci i historikové se shodují, že následujících patnáct let znamenalo pro československou společnost absolutní zastavení sociálního pohybu, což se týkalo i samotných stranických struktur.³⁰ Změn v nejvyšším vedení strany bylo minimálně. Alois Indra stál v čele Federálního shromáždění po celou normalizaci (1971-1989), Gustáv Husák byl generálním tajemníkem ÚV KSČ jen o dva roky kratší dobu (1971-1987). I Milouš Jakeš, ač se stal generálním tajemníkem až v roce 1987, byl již deset let v Ústředním výboru KSČ. Tato „mrtvolnost“ se později stala terčem kritiky ze strany pragmatičtějšího křídla převážně mladších komunistů – a to i na stránkách oficiálního komunistického tisku.

Přesto politický systém fungoval a nenarušilo ho ani prohlášení Charty 77, které neznamenal vznik masivní a organizované opoziční struktury s celospolečenským dosahem a tedy ani akutní nebezpečí pro stávající systém. S postupujícími osmdesátými lety se přesto množí opoziční projevy především v kulturní sféře a novou realitou pro komunistickou garnituru jsou změny v celém komunistickém bloku. „V polovině 80. let se KSČ dostala do komplikované situace: přestává fungovat argument důsledného sledování programových zásad KSSS, tedy prapodstata praxe komunistického hnutí.“³¹

27 – Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ: s.43-44.

28 – Možný, I.: Proč tak snadno..., s.46-47.

29 – „Všichni byli dosazováni a odvoláváni stranou a ne svými nadřízenými či snad dokonce volbou svých podřízených. Jakýkoli významnější výkon státního vlastnického práva kontrolovaly sekretariáty, oddělení pro průmysl, obchod, státní orgány, školství...“ (Možný: s.47)

30 – Fiala, Holzer, Mareš, Pšeja: s.63. O změnách v KSČ na počátku 70. let především: Přehled dějin KSČ, Praha, Svoboda, 1976. Následně Přehled dějin KSČ: doplněk (1976-1981), Praha, Svoboda, 1984.

31 – Fiala, Holzer, Mareš, Pšeja: s.68. 25 – srov. Fiala, Holzer, Mareš, Pšeja: s.68-69.

5. Vývojové tendence v období „přestavby“

Od počátku sedmdesátých let v KSČ latentně doutnal spor mezi „konzervativním“ křídlem strany a pragmaticky orientovaným křídlem „nových komunistů,“ kteří vstoupili do strany povětšinou až v sedmdesátých letech.

Na konci osmdesátých let tato dvě křídla personálně zosobňovali Milouš Jakeš, který 9. prosince 1987 vystřídal ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka, a Ladislav Adamec, jenž se stal předsedou federální vlády místo Lubomira Štrougala. Tření mezi proudy v KSČ se směrem k veřejnosti maskovalo obecným prohlášením, že „existují různé názory na realizaci politiky“, a v mocenském boji vedlo v podstatě jen k odchodu Vasilu Bilaka z ÚV KSČ (podzim 1988), když se postavil proti „vídeňským dohodám“ o lidských právech.

Ve společnosti je KSČ konfrontována s „novými procesy ve straně i společnosti“. Jde především o přestavbu socialistických států, kterou vyhlásil v polovině osmdesátých let Michail Gorbačov, a prohlubující se rozpor mezi oficiální a neoficiální verzí světa. Jak poznamenává Jan Cívín ve stati „Tání československého komunistického režimu v letech 1985-1989“:³² „Realita pozdního komunistického režimu se začala zdvojit, společnost se stávala „schizofrenní“. Doložit to lze zvláště na příkladu ideologie, tzv. perestrojky, médií, ekonomiky, kultury a česko-slovenských vztahů. Československý komunistický režim sice nikdy nepřestal svoji legitimitu oficiálně odvozovat od marxisticko-leninské ideologie, jeho hlavním cílem ovšem už nebylo budování ideální, rovnostářské komunistické společnosti jako v padesátých letech, ale pouze obhajoba existující praxe komunistického režimu, tzv. reálného socialismu.“³³ Což dokládají i Jakešova slova z října osmdesát devět. „Avšak tím základním, naprosto převažujícím, je jednoznačný zájem upevnit socialismus, využívat jeho předností tak, aby se lidem lépe žilo, aby byl zabezpečen pořádek a klid pro práci, pro plnění úkolů, abychom rychleji postupovali kupředu a dále se posílilo mezinárodní postavení našeho státu.“³⁴

Zprávu předsednictva ÚV KSČ přednesl Milouš Jakeš už v samotném „podvečeru“

32 – Cívín, J.: Tání československého komunistického režimu v letech 1985-1989, in Totalitarismus 2, s. 35-42.

33 – Cívín: s.35.

34 – Jakeš, M.: Zpráva předsednictva ÚV KSČ o činnosti strany po 14. zasedání ústředního výboru a jejích úkolech před XVIII. sjezdem KSČ, 15. zasedání ÚV KSČ, Rudé právo 241/70, 12.10.1989.

listopadové revoluce. Konstatoval „že politická situace v zemi je vcelku stabilizovaná, že politika KSČ má podporu lidu, a že jsou přirozeně různé představy o její realizaci.“ Poslední větou Jakeš samozřejmě myslel různé představy v rámci komunistické strany.

Jakeš se rovněž plně postavil za přestavbu Československa po vzoru Sovětského svazu. Přestavba je z hlediska následující analýzy oficiálních periodik důležité téma. Stala se jakýmsi zaklínadlem oficiálních dokumentů, avšak jak ukazují depeše velvyslance NDR v Praze Helmuta Ziebarty,³⁵ ve vedení KSČ neměla ani zdaleka takovou podporu, jak by se mohlo z oficiálních dokumentů zdát. Z dopisu Erichu Honeckerovi 9. prosince 1987: „Jak jsem se dnes v důvěrném osobním rozhovoru dozvěděl od jednoho vedoucího soudruha, zmíněná verze referátu ani tentokrát neobsahuje jasnou koncepci řešení důležitých otázek zamýšlené přestavby hospodářského mechanismu.“³⁶ Ziebartovy zprávy je třeba brát s rezervou, pokud jde o hodnocení stavu československé společnosti (koneckonců informace měl z diskrétních rozhovorů s předáky KSČ), ale co se týká pohybů v samotném vedení Komunistické strany, mají vysokou relevanci.

Přesto jak už jsem naznačil, oficiálně byla přestavba v „plném proudu“. Sám Jakeš na 15. zasedání ÚV bránil změny, o které nestál, před „opozičními skupinami“. „Jejich cílem, jak jsme již nejednou řekli, je zneužít proces přestavby a demokratizace, různé obtíže a nedostatky k destabilizaci socialismu v naší zemi, k oslabení úlohy strany a znevážení její činnosti.“ ... „Největší potíže a škody si však můžeme způsobit sami, jestliže nebudeme důsledně realizovat kurs, který jsme nastoupili.“³⁷

Rezervovaný k přestavbě nebyl jen Jakeš. Jak vyplývá z Ziebartových depeší, Vasil Bilak požadoval další analýzy, než se rozhodne, které závěry lednového pléna KSSS (1987) je možné upotřebit pro činnost KSČ a v podstatě navrhoval počkat, jak se změny osvědčí v praxi Sovětského svazu. Naopak Lubomír Štrougal vítá závěry KSSS bez výhrad. Reformní program „svou obrovskou přitažlivostí vyústí v nový růst autority KSSS.“ Na rozdíl od Bilaka tedy přijímá sovětské změny jako návod

35 – Tůma, O.: Poslední léta komunistického režimu v Československu ve zprávách velvyslance NDR v Praze (1987-1989),

Soudobé dějiny, III., 2-3/1996.

36 – Tůma: s.364.

37 – Zpráva..., RP 241, 12.10.1989.

k další činnosti strany.³⁸ Jak však Ziebart zdůrazňuje, v kuloárových jednáních se Štrougal nepřímou vyjadřoval proti přijímání sovětských reforem a vyslovil se pro „vlastní československou cestu.“³⁹ Ideologický tajemník Jan Fojtík se podle Ziebartu rovněž nepřímou postavil proti závěrům lednového pléna KSSS, když zdůraznil, že program XVII. sjezdu strany (z března 1986) odpovídá požadavkům doby. O rok později však v zákulisí (částečně) i na veřejnosti přestavbu formálně podporoval. Potvrzují to stranické dokumenty z konce osmdesátých let i vzpomínky pamětníků z vedení strany.⁴⁰

„Naši povinností je odpovědně, kriticky posoudit úroveň i účinnost ideologické práce a v souladu se závěry XVII. sjezdu i uvedených zasedání ústředního výboru stanovit její hlavní úkoly. Jde o to, aby ideologická práce byla těsně spojena s reálnými problémy, které musíme řešit, aby byla zaměřena na podporu přestavby, na její důsledné uskutečňování.“⁴¹

Zároveň přiznává, že i přestavba má svá rizika – některé „povrchní publicistika zamlčuje, jiné dramatizuje.“⁴²

Jak tedy sám Fojtík naznačil, existují ve společnosti konce 80. let – a především i mezi stranickou veřejností, jak z jiného pohledu analyzuje Ivo Možný⁴³ – rozdílné pohledy na směřování strany i státu. Do jaké míry se inspirovat reformami KSSS nebo neměnit stávající stanoviska. Toto vnitřní pnutí v KSČ se nutně muselo projevit tlakem na změny ve vedení. A jako jeden z důsledků se mohla měnit i ideologická argumentace v oficiálních a spřízněných tiskovinách.

38 – Především depeše č.2: Zpráva o rozdílném hodnocení programu přestavby jednotlivými členy vedení KSČ, s.359-360.

39 - Z mého pohledu však i toto formální přihlášení se k přestavbě je určitým impulsem do společnosti. Stává se možným argumentem redakcí k otištění textu „v duchu perestrojky“ a tedy i potenciálních kritik kurzu stávajícího vedení.

40 – Nejprukaznější a nejzajímavější je popis kulturního a ideologického zákulisí od Jaroslava Čejky, vedoucího oddělení kultury KSČ. Vítězové? Poražení?: Především s. 33-45.

41 – Rozvinout ideologickou práci a pozvednout ji na úroveň požadavků doby. In 10. zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 10. a 11. října 1988, s. 27.

42 – Tamtéž. s. 35.

43 – Možný: s.49.

6. Marxismus a současnost (MaS)

Marxismus a současnost byl politicko-teoretický časopis Vysoké školy politické ÚV KSČ a ve svých textech tak teoreticky reflektoval základní politickou a ideologickou linii strany. Poslední číslo vyšlo s končícím rokem 1989. Pro potřeby analýzy komunistické politiky a ideologie vyhovuje sedm textů:

Havlíček, A.: K charakteristice negativních jevů ve vývoji socialistické společnosti (MaS, 1/1989)⁴⁴

Kuklíš, P.: O presvedčování v mechanizme socialistického štátu (MaS, 1/1989)⁴⁵

Nahodil, F.: Prohlubování vedoucí úlohy strany při realizaci strategie urychlení (MaS, 1/1989)⁴⁶

Barinych, P.; Vajda, A.: Skúsenosti z programotvornej činnosti V.I. Lenina a KSSZ (MaS, 2/1989)⁴⁷

Janík, R.: Demokraticizace a „demokratizace“ (MaS, 2/1989)⁴⁸

Ludvík, V.: Vliv přestavby socialistické společnosti na změny buržoazní propagandy (MaS, 3/1989)⁴⁹

Pravda, J.: Socialistický politický systém (MaS, 3/1989)⁵⁰

Ostatní články jsou zaměřeny spíše na odborné otázky: nové postupy v zemědělství, zavádění technických inovací apod.

44 - Havlíček, A.: K charakteristice negativních jevů ve vývoji socialistické společnosti, *Marxismus a současnost*, 1/1989, s. 105-114.

45 - Kuklíš, P.: O presvedčování v mechanizme socialistického štátu, *Marxismus a současnost*, 1/1989, s. 93-104.

46 - Nahodil, F.: Prohlubování vedoucí úlohy strany při realizaci strategie urychlení, *Marxismus a současnost*, 1/1989, s. 3-15

47 - Barinych, P., Vajda, A.: Skúsenosti z programotvornej činnosti V.I. Lenina a KSSZ, *Marxismus a současnost*, 2/1989, s. 78-92.

48 - Janík, R.: Demokraticizace a „demokratizace“, *Marxismus a současnost*, 2/1989, s. 130-142.

49 - Ludvík, V.: Vliv přestavby socialistické společnosti na změny buržoazní propagandy, *Marxismus a současnost*, 3/1989, s. 124-135

50 - Pravda, J.: Socialistický politický systém, *Marxismus a současnost*, 3/1989, s. 136-149

6.1 Přehled témat, která se objevují ve zkoumaných textech

V Marxismu a současnosti (MaS) je u všech autorů ve středobodu jejich zkoumání přestavba jako celek a teprve v tomto rámci teoreticky zkoumají socialistickou politiku a společnost. Gorbačovovy myšlenky resp. převažující ideje v KSSS⁵¹ (projevy, knihy, vyhlášení) se používají jako podklad pro argumentaci, ať už s nimi autoři otevřeně souhlasí či skrytě nesouhlasí. Druhým základním pramenem jsou dokumenty ze zasedání ústředního výboru KSČ.⁵²

- Zkoumání negativních jevů ve společnosti – i prorežimní autoři (společně s představiteli státu) přiznávají, že v socialismu existují problémy a rozpory
- Propaganda – ať už cizí (kritika buržoazní propagandy - Ludvík), nebo vlastní (potřeba přesvědčovat davy – Kuklíš)
- Reflektují rozdíly mezi realitou a propagandou komunistického Československa (Havlíček tvrdí, že existuje; Ludvík naopak, že je to výmysl buržoazní propagandy)
- Na jedné straně kritické vymezení se k minulosti (Havlíček), na straně druhé inspirace v historii komunistického hnutí (Barinych, Vajda)
- Aktivizace společnosti pro přestavbu (více či méně prostupuje všemi texty – hl. Nahodil, Janík)
- Obrana komunistické ideologie a především KSČ před opozičními strukturami a vnějším nepřítelem (Janík, Ludvík)
- Neustálý proces obrany a legitimizace vedoucí úlohy strany ve společnosti

51 – Jde především o tyto dokumenty: *Projev M.S. Gorbačova O plnění závěrů XXVII. sjezdu KSSS a o úkolech při prohlubování přestavby, in: Zpráva o devatenácté: 19. všesvazová konference KSSS 28.6-1.7.1988 (1988). Praha: Svoboda *O přestavbě a kádrové politice KSSS: materiály z plenárního zasedání ÚV KSSS 27.-28. ledna 1987 (1987). Praha: Svoboda. *Gorbačov, M.S.: Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět (1987). Praha: Svoboda.*

52 – Především: *10. zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 10. a 11. října 1988, Za rozhodný postup v hospodářské a společenské přestavbě, K otázkám ideologické práce strany v podmínkách přestavby. Praha. Svoboda, 1988. *9. zasedání ÚV KSČ 8. a 9. dubna 1988 (K práci strany v podmínkách přestavby hospodářského mechanismu a rozvoje socialistické demokracie), Praha, Svoboda, 1988.*

Funkcí socialistického politického systému je usměrňovat vývoj společnosti v souladu s uskutečňováním historického poslání a vedoucí úlohy dělnické třídy a její strany. V souladu „s celým leninským systémem výstavby socialismu a komunismu. Proto náš politický systém prohlubuje svůj demokratický obsah, zdokonaluje se stranické vedení a státní řízení společnosti, vytvářejí se podmínky pro zabezpečení trvalého míru.“⁵³ Na „zdokonalování socialistického politického systému“ se shodují z různých pozic všichni autoři.

6.2 Analýza negativních jevů v socialismu na stránkách MaS

Alexandr Havlíček na počátku roku 1989 připouští, že v socialistické společnosti existují negativní jevy. Tyto jevy spouštějí tzv. „brzdící mechanismus“, který zpomaluje celý vývoj socialismu. Brzdící mechanismus je „souhrn přežitých ekonomických a politickoorganizačních struktur a forem, neefektivních metod a nástrojů řízení, často vyplývajících z dogmatických představ a psychologie, který blokuje vyřešení nazrálých rozporů společenského vývoje, neumožňuje plněji využívat přednosti socialismu a zpomaluje tak jeho progresivní rozvoj.“⁵⁴

Jinak přečteno, Havlíček vidí krizi socialismu v ČSSR, ačkoliv slovo „krize“ nepoužívá, v rigiditě politickoekonomických struktur a nekompetenci vykonavatelů moci.

Socialismus je podle něj vyvíjející se systém, který se ve vztahu k chybám systému potřebuje emancipovat od minulosti. „Odkaz klasiků (ke zkoumání chyb – pozn. Aut.) je zde sice přínosem, vztahuje se však k těmto problémům jen částečně a zprostředkovaně.“⁵⁵

Na rozdíl od minulosti je třeba rozlišovat mezi jevy, které jsou:

- a) nepřátelské socialistickému řádu
- b) neslučitelné se socialistickým řádem.

Ty první je třeba potlačovat. „V dialogu s lidmi je přijatelná jen jediná metoda, metoda přesvědčování. To však v žádném případě neznamená, že socialistický stát by se měl vzdát metody donucování, protože donucování je specifickým znakem státu.“⁵⁶

53 - Pravda: s. 136.

54 – Havlíček: s. 105.

55 – Havlíček: s. 106.

56 – Kukliš: s. 102.

Ke druhé skupině jevů, které jsou neslučitelné se socialistickým státem, však už podle Havlíčka nelze přistupovat jako v minulosti. „Lze jen těžko souhlasit s názory, které tvrdí, že všechny jevy neslučitelné se socialistickým řádem a jemu škodlivé, můžeme nazývat přežitky minulosti.“⁵⁷ Pokud jsou za ně považovány, hrozí nebezpečí, že se v humanitních vědách nebude hovořit o existujících jevech, ale o jejich oficiálních verzích („nehovořilo se o tom, co skutečně existovalo, ale o tom, co se o společnosti a jejím stavu říkalo oficiálně“⁵⁸). Stručně řečeno: Havlíček kritizuje stav, kdy není důležité, co existuje, ale co se vykládá.

Relativně ostře kritizuje i neochotu přiznat si, že v československém socialismu existují negativní jevy. Dotýká se při tom rozdílu mezi realitou a propagandou v Sovětském svazu počátku a konce osmdesátých let. Zatímco v roce 1980 se podle tehdejšího sovětského vedení počet „přežitků minulosti“ (což můžeme číst i jako „kvantitu negativních jevů ve vědomí a jednání lidí“) radikálně snížil, stejné období je o sedm let později označeno jako fáze „sociální koroze“. „Nevyhnutelným důsledkem byl pokles zájmu o společenské záležitosti, projevy apatie a skepse, oslabení úlohy morálních stimulů.“⁵⁹

Z tohoto zajímavého příkladu vytvořil Havlíček na obecné úrovni paralelu k československé realitě:

Na rozdíl od 50. let je možné „podat ruku“ lidem s jinými názory („nábožensky založený člověk není automaticky protispolečenským fenoménem jenom svým světovým názorem“⁶⁰).

U chyb a negativních jevů je třeba rozlišovat: zda vznikají na celospolečenské úrovni nebo na úrovni jednotlivců. Na celospolečenské úrovni vznikají negativní jevy především chybami v „řízení a plánování“. Je to tedy přímá kritika komunistických kádrů. Na úrovni jednotlivců jde „především o široké spektrum činů a činností od zločinů proti společnosti (včetně zločinů proti jednotlivcům), přes úplatkářství, byrokratismus, příživnictví, projevy měšťáctví.“⁶¹

57 – Havlíček: s.107.

58 – Havlíček: s.107.

59 – Gorbačov, M.S.: O přestavbě a kádrové politice strany, s.10.

60 – Havlíček: s.109.

61 – Havlíček: s.110.

Byrokratismus jako negativní jev reflektuje i Jindřich Pravda. S tím rozdílem, že socialismus je před byrokratismem (a formalismem) chráněn „rozvojem socialistické demokracie“.

„Byrokratismus je společenský jev, kdy se politické instituce vzdálí svému poslání sloužit potřebám a zájmům lidu. Představuje povýšení se institucí a politických představitelů nad lid. (Vcelku přesná definice, která - zcela jistě nechtěně – odpovídá československé realitě konce osmdesátých let. – pozn. Autora) Byrokratismus není vlastní podstatě socialismu. Historicky vznikl jako produkt administrativně centralistického řízení jednotlivých oblastí, zejména v ekonomice. Byrokratismus zákonitě vede k formalismu, tj. k činnostem, které nevyplývají z potřeb lidu a společnosti, ale ze snahy plnit za každou cenu příkazy „shora“. Právě rozvoj socialistické demokracie je prostředkem, jak byrokratismus nejen překonat, ale zároveň mu zamezit.“⁶² Odstranění negativních jevů podle obou autorů úzce souvisí s přestavbou společnosti a hospodářství.

Přestože Havlíček vychází při své kritice z negativních atributů socialismu, v základu se vymezuje k stávající ideologii pozitivně. Negativní jevy podle něj nevyplývají z podstaty socialismu, ale z nedůsledné realizace jeho principů. (V této fázi argumentace se dostává blízko k apologetům marxismu, kteří jej považují za dobrou myšlenku, která byla v určitých fázích 20. století zneužita.)

Z Havlíčkova textu tedy vyplývají tři hlavní skupiny negativních jevů, které je třeba řešit. V první skupině jsou jevy, které vznikají v samotné socialistické společnosti - v jejím „progresivním rozvoji“. Jako důsledek rozporného vývoje nové společnosti, řečeno slovy teoretiků totalitarismu, jako špatné využívání mechanismů moci „nového člověka“. Druhou skupinu tvoří přežitky minulosti – pozůstatky buržoazního či ještě předburžoazního systému. Konečně třetí oblast tvoří rozpory vzniklé na základě vlivu nesocialistického světa. Řečeno marx-leninským slovníkem, jde o jevy, které působí na socialismus „objektivně rozkladně“.

Identifikací vnějšího nepřítele, která vyplývá z třetí skupiny negativních jevů, se Havlíček ideově překrývá s texty Rudolfa Janíka a Vladimíra Ludvíka.

6.3 Ideologický boj proti vnitřním a vnějším nepřítelům na stránkách MaS

Odhalování vnitřních a vnějších nepřítelů a tím i neustálá obhajoba komunistické ideologie je jednou z jejích bytostných součástí. Z analýzy článků Janíka, Ludvíka a Havlíčka vyvstávají čtyři základní centra ideových nepřítelů:

- 1.) Režimy a osoby otevřeně nepřátelské socialismu.
- 2.) Domácí „pravicová“ opozice napojená na zahraniční „buržoazní centrály“.
- 3.) Revizionisté a trockisté, odmítající vedoucí úlohu KSČ.
- 4.) Emigranti napojení na „západní tajné služby a protisocialistická média“.

Ludvík i Janík si uvědomují, že na konci 80. let se vojensko-politická situace vychýlila v neprospěch socialismu (to mimochodem podle Ziebartů neoficiálně přiznávali i vedoucí představitelé KSČ) a je třeba obrodit „ideologickou válku.“⁶³ Ludvík si všímá, že i vnější nepřítel „v boji proti socialismu staví na prvé místo ideologickou formu boje.“⁶⁴ Cituje přitom slavný Reaganův výrok z roku 1982, že „hlavním faktorem, který určuje výsledky boje, nejsou dnes bomby a rakety, ale vůle a ideje, výchova k politické rozhodnosti a hodnotám, kterých si vážíme, a naše úsilí za dosažení ideálů, kterým jsme se zasvětili.“ Což by stejně mohl říci i některý z vedoucích představitelů komunistického režimu.

Podle obou autorů se snaží imperialistické státy podporou vnitřních opozičních struktur v ČSSR a vnějších nepřítelů komunismu destabilizovat celý sovětský blok. Využívají přitom „demokratizace“ jako oficiálně vyhlášeného cíle přestavby. „Charakteristickým rysem formování „infrastruktury demokracie“ v ČSSR se stalo vedle působení vnějších prostředků úsilí o formování vnitřní ilegální či pololegální struktury opozičních skupin, které by rozvíjely samostatnou činnost a často i předstihovaly a stupňovaly vnější buržoazně propagandistické a ideodiverzní působení.“⁶⁵

Ještě než se posunu v analýze dále, je třeba zdůraznit, že slova „demokracie“, „demokratizace“ nebo „pluralismus“ se komunisté od vyhlášení přestavby snažili redefinovat. Zatímco „demokratizace“ se stala průvodním jevem přestavby (alespoň v oficiálních textech) bez jasného významu samotného slova (z textů není jasné, co je míněno demokratizací řízení atd.), „pluralismus“ byl od počátku komunistického

63 – Janík: s.130. Ludvík: s.124.

64 – Ludvík: s.124, dále s.125.

65 – Ludvík: s.127.

hnutí tabuizovaným slovem. Až s Gorbačovými projevy se dostává zpět i do komunistického ideologického slovníku a dostává užší význam „socialistického pluralismu“. Jasnou definici významu „socialistického pluralismu“ přináší Jindřich Pravda v časopisu *Nová mysl* (Pravda: Socialistický pluralismus), který bude objektem analýzy v následujícím oddílu.

Je tedy definován třídní protivník, který využívá procesů a cílů přestavby, aby destabilizoval socialismus. Ludvík i Janík si pozorně všimají, že ideologické působení nepřátel je zaměřeno na vyvolání krize důvěry ve stranické a státní vedení. Je nepochybné, že oba znali texty Zbigniewa Brzezinského, který v 80. letech v řadě článků tvrdil, že Marxismus-leninismus v jeho dogmatické formě jako světový názor nebo návod k jednání ztratil platnost. (A na to navazující strategii podpory opozičních struktur v Československu. Obecně řečeno jde od poloviny osmdesátých let o změnu celkové strategie: namísto zadržování komunismu využít jeho vývoj (rozklad) ke změnám ve střední a východní Evropě.)

Vladimír Ludvík srovnává ideologickou propagandu západu v roce 1989 s nástupem revizionismu v Československu 60. let. Identifikuje přitom základní cíl propagandy, která se snaží využít „nedostatky ve stranické práci s cílem zpochybnit udržitelnost vedoucího postavení KSČ v našem politickém systému.“⁶⁶

Zároveň se zahraniční propaganda ve spojení s domácí neoficiální opozicí snaží dokázat, že prohlubování vedoucí úlohy KSČ znemožňuje uskutečnění přestavby, že je jejím limitujícím faktorem. Neboli ani vedení ani řadoví členové KSČ nedisponují teoretickou a morální způsobilostí přestavbu společnosti provést.

Je nabíledni, že Ludvík odmítá jak ideje o nereformovatelnosti socialismu, které se objevují především u zahraničních autorů, tak i teze o jeho možné změně, kterou ale není schopná provést KSČ (tyto skupiny se rozhodně staví proti zachování vedoucí úlohy strany v procesu přestavby). „Tato absolutní negace vedoucí úlohy KSČ je vyvozována z falešných iluzí o domnělé krizi marxisticko-leninské ideologie i praxe budování socialistické společnosti.“⁶⁷ Je zajímavé, že přes tuto jasnou obranu komunistické ideologie uznává i kvality propagandy nepřátelských režimů, která „kvalifikovaně přihlíží i k reálnému stavu našeho společenského vědomí

66 – Ludvík: s.131.

67 – Ludvík: s.132.

zformovaného v posledním období „státně administrativního socialismu“ a prognózuje i jeho možný další vývoj v procesu přestavby.⁶⁸

Zatímco Ludvík si všímá spíše vlivu vnějších nepřátel a vnitřních se dotýká jen nepřímo („charakteristickým rysem platformy těchto skupin je verbální souhlas a odvolávání se na demokratizační cíle přestavby“⁶⁹), Rudolf Janík se na půdorysu „demokratizace“ vůči skupině vnitřních nepřátel vymezuje.

Jak už bylo řečeno, „demokracie“ je v pojetí komunistů přívěškem přestavby. Socialistická demokracie vytváří prostor pro všestrannější podíl pracujících na správě a řízení společnosti, což je věta, která se nejen na stránkách Marxismu a současnosti, ale i v Rudém právu, objevuje velmi často. „Demokratizace“ by rovněž měla ztraktivnit socialismus a zdůraznit jeho přednosti před kapitalismem.⁷⁰ A přesvědčit o nich obyvatelstvo (neboli působit na ně tak, aby se chovali způsobem odpovídajícím představám orgánů socialistického státu⁷¹). Svým způsobem je tato argumentace náhražkou revolučního étosu komunistického hnutí první poloviny 20. století. Už Lenin říkal, že je potřeba zapojit do světové revoluce „další a další, milióny a desetimilióny“ a stejně i na konci 80. let je potřeba zapojit do „demokratizačního“ procesu další a další.. „Aby občané stále víc a více brali do svých rukou celé řízení hospodářství, celé řízení výroby.“⁷²

Na rozdíl od Ludvíka u vnějších nepřátel se tedy Janík více zaměřuje na obranu před těmi vnitřními. Jako nebezpečí socialistické „demokratizaci“ identifikuje dvě skupiny myšlení: masarykovské a trockistické. Zatímco u prvního kromě Masaryka uvádí jen obecné skupiny (Charta 77, VONS⁷³), druhý proud personifikuje „do“ Petra Uhla. Ten v knize Program společenské samosprávy navrhuje, aby byl stát volně organizovaným společenstvím občanů, ve kterém by si instituce jako soudy, armáda, policie hledaly své místo. Demokracie by navíc měla být podpořena soukromým vlastnictvím a svobodnou volbou kolektivů, kolik a co vyrobí.

68 – Ludvík: s.135.

69 – Ludvík: s.129.

70 – Srov. Janík: s.130-131.

71 – Kukliš: s.95-96.

72 – Janík: s.131.

73 – VONS neboli Výbor na ochranu nespravedlivě stíhaných.

Tento systém považuje Janík za pokus o „rozbití socialistické společnosti, likvidace všech institucí a orgánů.“⁷⁴ Tedy kontrarevoluci. Janík demaskuje Uhlův koncept jako snahu o svržení diktatury strany. „Svoboda občana by spočívala v plném podřízení se rozhodnutí třeba i menšiny, která by „vystihla“ jeho potřeby. Jak a v čí prospěch, to je snad zřejmé z procesu krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. Sjezdu KSČ, nebo událostí, které se odehrávaly v Polsku v letech 1980-1981.“⁷⁵

Rovněž využívá faktu, že kniha vyšla v emigrantském nakladatelství Index a obviňuje Uhla z napojení na zahraniční antikomunistické centrály a domácí disidentské síly. Stručně řečeno, Uhl v Janíkově textu symbolizuje skupinu lidí, která se snaží (anarchisticky) rozložit socialistickou společnost zevnitř.

„Masarykovský“ okruh vnitřních nepřátel Janík identifikuje v obecné rovině a to analýzou samotného Masaryka. Mezi tento okruh vnitřních nepřátel můžeme zařadit: Chartu 77, Demokratickou iniciativu, Společnost TGM, UNIJAZZ, skupinu tzv. Lidových novin.⁷⁶ Na základě analýzy Masarykovy Cesty demokracie se snaží dokázat, že se vnitřní nepřátelé socialismu zpronevěřili jeho odkazu.

Z argumentačního hlediska je zajímavé, že Janík využil citátů ideového nepřítele k ideologické obraně komunismu. Masaryk v jeho pojetí neodmítal „diktaturu proletariátu“ stejně jako legitimizoval „komunistickou“ myšlenku, že „vláda demokracie, to bude vláda z lidu, lidem a pro lid.“⁷⁷

„Nynější požadavky tzv. nezávislých iniciativ vlastně odporují odkazu T.G. Masaryka. Demokratizaci považují za uskutečnitelnou jedině v případě, kdy zanikne vedoucí úloha komunistické strany, budou-li existovat hospodářské subjekty v soukromé formě, v osobním vlastnictví a v družstevním (nikoliv však socialistickém) vlastnictví.“⁷⁸

Janík i Ludvík vidí v nepřátelských skupinách překážku k prosazování přestavby a šíření socialistické demokracie, která legitimizuje popření svobod jednotlivců v zájmu celku. „Projevuje se svobodami a právy jedněch a jistým omezením těchto svobod a práv u druhých ve prospěch realizace všelidských svobod a práv, jak jsou

74 – Janík: s.132.

75 – Janík: s.132-133.

76 – Ludvík: s.128.

77 – Janík: s.134-137.

78 – Janík: s.137.

koncentrovaně vyjádřeny v obsahu zájmů dělnické třídy usilující o beztřídní společnost.“⁷⁹

Vzhledem k ofenzivě buržoazní propagandy je podle nich třeba nepodceňovat ideologický boj s kapitalismem. V tomto směru produkují totožné závěry jako Jan Fojtík ve zprávě 10. zasedání ÚV KSČ.

„Uznání kardinální důležitosti všelidských hodnot není ústupem od třídních hledisek v hodnocení mezinárodního vývoje, neznámá, že podceňujeme či odsouváme do ústraní naší ideologické práce odhalování podstaty kapitalismu a záměrů kapitálu na mezinárodní aréně. Rovněž tak budeme muset i nadále ideologicky čelit rozličným pokusům spekulovat s přestavbou v socialistických zemích, překrucovat její smysl. Střetávání ideologií, které je odrazem třídně rozděleného světa, bude nepochybně pokračovat.“⁸⁰

6.4 KSČ jako garant přestavby: Analýza role KSČ na stránkách MaS

Teoretikové marxismu tedy identifikovali nepřátele socialismu (vnitřní i vnější), pojmenovali negativní jevy socialismu a v intencích přestavby navrhovali teoretická východiska pro rozvoj socialismu (komunismu) v Československu. Zásadní roli v něm měla hrát vedoucí úloha Komunistické strany Československa a KSČ samotná jako hlavní „garant“ změn. „Základním posláním vedoucí úlohy strany je napomáhat tomu, aby se pluralismus zájmů a názorů jak projevoval, tak i sjednocoval, aby se politická aktivita pracujících rozvíjela v souladu s potřebami socialistické společnosti.“⁸¹

V takto obecné rovině to de facto znamená, že 1.) KSČ vede celý politický systém 2.) politicky a ideologicky působí na masy. V tom se shodují všichni analyzovaní autoři. Rovněž tak v přesvědčení, že je třeba prohloubit vedoucí úlohu strany při realizaci strategie urychlení.⁸² „Zkušenosti nás učí, že podmínkou úspěchu každého revolučního vývoje ve společnosti je jeho pevné politické vedení komunistickou stranou, vyzbrojenou vědeckými poznatky o zákonitostech vývoje společnosti a dobře organizovanou členskou základnou.“⁸³

79 – Janík: s.140.

80 – Fojtík, J.: Rozvinout ideologickou práci a pozvednout ji na úroveň požadavku doby. In: 10. zasedání ÚV KSČ. s.74.

81 – Pravda: s.137.

82 – Např. Nahodil: s.3. Pravda: s.137.

83 – Nahodil: s.3-4.

František Nahodil definoval čtyři hlavní směry prohlubování vedoucí úlohy strany:

- 1.) Formulovat optimální strategii – neboli zavést do praxe koncepční a prognostické práce. „Strana, plnící úlohu politického předvoje společnosti, musí soustředit pozornost na vědecky zdůvodněnou strategii urychlení hospodářského a společenského rozvoje.“⁸⁴
- 2.) Zvolit a prosadit „účelnou taktiku“ – v Nahodilově pojetí tzn. zostření ideologické práce s masami (roste úloha ideologické funkce strany). V tomto směru jde opět o přímou inspiraci z oficiálních dokumentů KSČ.⁸⁵
- 3.) Formovat hybné síly přestavby – neboli aktivizovat masy. A k tomu má dopomoci „demokratizace“ společnosti, socialistická samospráva a „kombinace morální a hmotné stimulace obyvatel.“⁸⁶
- 4.) Vybrat a připravit nové kádry KSČ – „zajišťovat jejich vyzbrojení novými teoretickými poznatky a dbát o růst jejich praktických zkušeností.“⁸⁷

S výjimkou prvního bodu se dalších témat letmo dotýkají i ostatní autoři. Jen Jindřich Pravda se zabývá socialistickou samosprávou rozsáhleji. Na jedné straně přiznává obyvatelstvu právo podílet se na správě věcí veřejných (a možnost kritizovat některá rozhodnutí strany), na straně druhé je tak možné činit pouze prostřednictvím „jednotlivých článků“ struktury KSČ.⁸⁸ V praktické rovině to znamená, že nevylučuje vznik společenských organizací, které budou oponovat rozhodnutím státních orgánů (což jsou v podstatě rozhodnutí různých úrovní stranických struktur), ale jen v případě, že „budou v souladu se socialistickou ústavou, potřebami, hodnotami a ideály socialismu a budou uznávat vedoucí úlohu strany.“⁸⁹

KSČ by tedy měla dále: posilovat svoji avantgardní úlohu ve společnosti⁹⁰, posílit

84 – Nahodil: s.5.

85 – „Přestavba, kterou jsme začali uskutečňovat, otevírá široké možnosti pro ofenzivní nástup ideologické fronty. neformální rozvoj politickovýchovné činnosti strany.“ atd. 10.zasedání ÚV KSČ: s.29.

86 – Nahodil: s.5.

87 – Nahodil: s.6.

88 – Pravda: s.138-139.

89 – Pravda: s.146-147.

90 – Nahodil: s.15.

ideologicky a organizačně⁹¹, a inspirovat se leninskými zásadami o programu a činnosti strany.⁹²

„Celá historie výstavby socialismu v naší vlasti poskytuje prokazatelně důkazy o tom, že rozhodující otázkou úspěšného postupu vpřed je správné uplatňování a soustavné prohlubování vedoucí úlohy strany na všech úsecích společenské činnosti. O úspěšnosti přestavby naší ekonomiky i celé společnosti rozhodne úroveň práce stranických orgánů všech stupňů, aktivita a oddanost komunistů myšlenkám socialismu a cílům strany.“⁹³

91 – Pravda: s.141.

92 – Barinych, Vajda: s.79-82.

93 – Nahodil: s.14.

7. Nová mysl

Nová mysl byla teoretickým a politickým časopisem KSČ. Jako měsíčník vycházela od roku 1947 do posledních měsíců roku 1989 a byla určena širší veřejnosti než Marxismus a současnost. Pro potřeby analýzy komunistické politiky a ideologie vyhovuje šest textů:

Bobok, J.: Komunistické hnutí v současnosti – problémy a perspektivy (NM, 6/1989).⁹⁴

Havlíček, F.: Leninská koncepce socialismu a nutnost přestavby reálného socialismu (NM, 11/1989).⁹⁵

Honzík, M.: K aktuálním problémům vedoucí úlohy dělnické třídy (NM, 7-8/1989).⁹⁶

Čáp, J.: Propaganda – demokratizace – veřejná informovanost (NM, 6/1989).⁹⁷

Matouš, M.: Zápas o ideologii přestavby a nové politické myšlení (NM, 6/1989).⁹⁸

Pravda, J.: Socialistický pluralismus (NM, 5/1989).⁹⁹

7.1 Přehled témat, která se objevují ve zkoumaných textech

- Analýzy ideologických nepřátel – především v mezinárodním kontextu (Bobok, Matouš, Pravda).
- Krize komunistické ideologie – negativní jevy v socialismu (Bobok, Havlíček, Čáp).
- Reforma komunistických stran (Bobok, Havlíček, Honzík, Čáp).
- Kritika byrokratismu a formalismu v KSČ a komunistickém hnutí obecně (Honzík, Čáp, Matouš).
- Propaganda – chyby, odcizení obyvatelstvu, vyprazdňování (Čáp, Matouš).
- Socialistický pluralismus (Pravda).
- Revize historie – Sovětský svaz 20. a 30 let, obrana historie – události po roce 1968 v Československu.
- Přestavba jako základní rámec všech textů.

94 – Bobok, J.: Komunistické hnutí v současnosti – problémy a perspektivy, Nová mysl, 6/1989, s.116-128.

95 – Havlíček, F.: Leninská koncepce socialismu a nutnost přestavby reálného socialismu, Nová mysl, 11/1989, s.10-23.

96 – Honzík, M.: K aktuálním problémům vedoucí úlohy dělnické třídy, Nová mysl, 7-8/1989, s.24-34.

97 – Čáp, J.: propaganda – demokratizace – veřejná informovanost, Nová mysl, 6/1989, s.62-71.

98 – Matouš, M.: Zápas o ideologii přestavby a nové politické myšlení, Nová mysl, 6/1989, s.50-61

99 – Pravda, J.: Socialistický pluralismus, Nová mysl, 5/1989, s.114-123

Autoři textů, které jsem analyzoval v *Marxismu a současnosti*, se ve svých studiích opírali především o Gorbačovovy projevy a oficiální dokumenty KSČ. I přispěvatelé *Nové myslí* je využívali jako argumentační rámec pro své články. Rovněž se ale daleko více opírali o Leninovy spisy (s výjimkou Honzika všichni) a statistická data (Honzík, Bobok).

7.2 Krize politiky a propagandy KSČ na stránkách *Nové myslí*

Jestliže se v časopisu *Marxismus a současnost* psalo o záležitostech KSČ především obecně a tezevitě, nabízejí texty v *Nové myslí* přece jen širší a konkrétnější pohled. Hlavním tématem je stále vedoucí úloha KSČ ve společnosti resp. uplatňování vedoucí úlohy dělnické třídy ve výstavbě socialismu, ale pod povinným slovním zastřešením se skrývají dva velké diskusní okruhy: a) kritika politiky KSČ v 70. a 80. letech resp. chyby komunistického bloku jako celku (na mezinárodní úrovni), b) reforma komunismu (socialismu).

Jaroslav Čáp přímo a Milan Matouš nepřímo naznačují, že Komunistická strana Československa vyvolala v 80. letech informační krizi, která má v roce 1989 za následek nedůvěru obyvatelstva k oficiální propagandě. Tuto krizi „nelze považovat za nahodilou či vyvolanou pouze působením rozhlasových stanic Svobodná Evropa, Hlas Ameriky či jiných prostředků. Její výskyt má své hlubší kořeny a odráží také osobní zkušenosti lidí.“¹⁰⁰ Neboli obyvatelstvo na konci osmdesátých let mělo zcela jinou reálnou zkušenost, než jak hlásala strana prostřednictvím oficiálních médií. „Špatná ideologická, teoretická a propagandistická práce nese nemalou vinu na tom, že mnohé představy, které život překonal, se dále šířily a utvrzovaly.“¹⁰¹

Podle Čápa je základní problém v tehdejšímu pojetí socialismu: teoretikové i metodologové příliš vycházeli z administrativně-byrokratického řízení společnosti, neboli ze vzájemně prorostlé struktury. V ideologické rovině zastává stejné stanovisko i Matouš, který obecně varuje jak před „buržoazní propagandou“, tak i před „dogmatismem a konzervatismem ve vlastních řadách.“¹⁰²

Zajímavě (i když nepřímo) kritizuje komunistickou praxi na sovětském příkladu i František Havlíček. V důsledku byrokratických a dogmatických deformací (návratu

100 – Čáp: s.63.

101 – Matouš: s.51. Srov. 10. zasedání ÚV KSČ, s.29.

102 – Matouš: s.51.

k stalinskému řízení státu), se sovětský blok ocitl na konci sedmdesátých a počátku osmdesátých let v krizi, kterou provázely negativní a brzdicí jevy ve společnosti.

Shodou okolností jsou tyto jevy podobné, jak je popsal Alexandr Havlíček v *Marxismu a současnosti*, a jak byly popsány v předchozím oddílu.¹⁰³ (Kritika byrokratismu a rigidního centralismu je vůbec společná autorům *MaS - Jindřich Pravda, Alexandr Havlíček - i Nové myslí - František Havlíček, Jaroslav Čáp, Milan Matouš.*)

Podle Havlíčka, Čápa a Matouše má tato krize administrativně-byrokratického řízení společnosti dvě příčiny: chybnou ideologickou a propagandistickou strategii a odklon od leninského způsobu řízení strany a státu. Je třeba dodat, že i správná ideologická práce komunistických stran by měla vycházet z Leninových návodů. „Socialismus nevznikne na příkaz shora. Jeho duchu je cizí státně byrokratický automatismus.“¹⁰⁴ A Havlíček dále dodává, že leninská koncepce vyžaduje jak respektování zkušeností obyvatelstva s projekty KSČ, tak i přizpůsobování strategie komunistických stran konkrétním historickým podmínkám. Tím vytváří podmínky pro revizi historie socialismu a možné kritiky strnulosti stranického vedení. Je však symptomatické, že se tak děje jen v náznaku a kritika není personifikována ani konkretizována. Zaštitěn klasikem komunismu Havlíček jen obecně konstatuje, že v době přestavby jde o „tvůrčí uplatnění Leninovy metodologie socialismu, Leninovy koncepce socialismu s využitím zkušeností z výstavby socialismu v minulých desetiletích i zkušeností lidstva jako celku v boji za pokrok v různých oblastech.“¹⁰⁵ Leninské zásady tak působí jako abstraktní návody přestavby k překonání (poststalinského) státně-byrokratického řízení společnosti.

S ostřejší kritikou přišel Jaroslav Čáp. V návaznosti na Lenina tvrdil, že je třeba přizpůsobit propagandistické a ideologické nástroje komunistických stran době. Odmítl neustálé „omílání těch hesel, jež byla funkční v dřívější době“¹⁰⁶, což je nepřímá kritika zkosnatělosti ideologické práce stranických struktur. „Není možné jen

103 – „Souhrn přežilých ekonomických a politickoorganizačních struktur a forem, neefektivních metod a nástrojů řízení, často vyplývajících z dogmatických představ a psychologie, který blokuje vyřešení nazrálých rozporů společenského vývoje, neumožňuje plněji využívat přednosti socialismu a zpomaluje tak jeho progresivní rozvoj.“

104 – Havlíček, F.: s.11.

105 – Havlíček, F.: s.23.

106 – Čáp: s.64.

ukazovat, co nového, nevidaného má být vybudováno.“¹⁰⁷ Hlavně je třeba přibližovat úkoly obnovy socialismu lidem. Ve srovnání s praxí KSČ v padesátých až osmdesátých letech (resp. KSSS dvacátých až poloviny osmdesátých let) jde v podstatě o návrh na kvalitativně novou etapu revolučního boje. Potvrzuje to i revoluční náboj Čákových slov. „Těm, kdo nutnost přeměn nechtějí pochopit, kdo dokonce více či méně otevřeně proti nim vystupují, nesmí být dána možnost vážně škodit pokrokovým změnám.“¹⁰⁸

Přestože Čáp kritizuje přístup KSČ v ideologické a propagandistické oblasti, nástrojem změn (přestavby, větší informovanosti) je stále její vedení, které „formulovalo odpovídající přístupy ve stranických materiálech.“¹⁰⁹ Podle něj je třeba překonat období, kdy se poučky (dá se číst i jako propagandistické materiály) odvozovaly jedna z druhé bez vztahu k realitě. „Tradovaly a přebíraly se různé koncepce a postupně zanikalo, kde je jejich zdroj. Do propagandy se promítaly různé ideologické představy o socialismu, které prokazatelně ztratily svoji platnost. Setrvávat na nich či je jen „vylepšovat“ by znamenalo odtrhnout se od reality, obhajovat to, co vedlo k nesprávné praxi.“¹¹⁰

Z mediálního pohledu jsou zajímavé Čáповy poznámky o roli novinářů¹¹¹ v informování veřejnosti. Měl by být nejen řemeslně zručný – stylisticky, žánrově, jazykově – ale i „společensky odpovědný“. Což znamená, že by měl být schopen rozpoznat nálady obyvatelstva a svou činností jim pomoci orientovat se v době změn. „Přispívat k tomu, aby uměli získané informace a poznatky hodnotit a využívat ve prospěch svůj i společného díla.“¹¹² Jinými slovy získávat obyvatelstvo pro politickou linii státu (strany). „Svůj podíl na ideologickém zajištění přestavby musí propagandista, novinář spatřovat v tom, že napomáhá utvářet celý souhrn podmínek

107 – Tamtéž.

108 – Čáp: s.65.

109 – Čáp: s.67. „Přestavba ideologické práce vyžaduje propracovat takové pojetí propagandy, které odpovídá potřebám a podmínkám dnešní doby, v níž je uplatňován princip otevřené politiky a informovanosti.“

110 – Čáp: s.69. „Při ideově politickém a světonázorovém utváření a výchově člověka sehrávají svoji úlohu nejen „čistě“ propagandistické pořady, ale všechny rubriky a pořady, od zpravodajských až po umělecké. Z tohoto hlediska vystupuje do popředí v současné době i otázka metod a způsob jejich koordinace a řízení“ (s.66)

111 – Novinář je pro Čápa zároveň i propagandista.

112 – Čáp: s.71.

působících na vědomí lidí a jejich myšlení v souladu s vytyčenými cíly a požadavky.“¹¹³

7.3 Krize a teoretická obnova komunistické ideologie na stránkách Nové mysli

Jak už jsem analyzoval v oddíle o Marxismu a současnosti, i podle marxistických teoretiků vykazoval reálný socialismus sedmdesátých a osmdesátých let negativní jevy, které vedly k zaostávání a deformacím v marxisticko-leninském pojetí socialismu.¹¹⁴ Jozef Bobok tuto krizi komunistického hnutí v mezinárodním kontextu přiznává, ačkoliv se jí snaží zastřít tezí s kvazináboženským nádechem o „zrodu nového“. „Hovoříme-li o krizi komunistického hnutí, tak máme na mysli krizi spojenou s rozvojem a růstem, stvořením (zrodem) nového.“¹¹⁵

Vnitřní příčiny krize komunistické ideologie hledá především v negativním historickém vývoji – ve stagnaci revolučního hnutí 70. a počátku 80. let. Tato stagnace byla způsobena třemi hlavními důvody:

- 1.) Stejně jako Havlíček nebo Čáp považuje Bobok za důležitý znak krize opuštění leninské koncepce socialismu, „který se zformoval v podmínkách kultu osobnosti J.V. Stalina.“¹¹⁶ Tedy porušování leninských zásad vnitrostranické demokracie, ke které se v druhé polovině osmdesátých let odvolávali ideologové a propagátoři přestavby, a „socialistické demokratizace“. Toto porušování pak podle Boboka zapříčinilo prohlubování rozdílů mezi socialismem jako ideálem a realitou.
- 2.) Komunistické strany nezareagovaly na změnu podmínek ve společnosti, ve které se zmenšovala poptávka po komunistické ideologii „ve starém kabátě“ i po komunistické ideologii vůbec. Což vedlo při setrvávání stranických špiček na starých pozicích k poklesu aktivity obyvatel a nárůstu jejich apatie.

113 – Tamtéž.

114 – V Nové mysli to konečkonců konstatuje i František Havlíček. Havlíček: s.10. „Proto bylo nutno vypracovat linii urychlení a přestavby. Cílem uplatnění této linie je teoreticky a prakticky obnovit a rozvinout leninskou koncepci socialismu, v níž priorita patří pracujícímu člověku s jeho humanistickými hodnotami, a to jak v ekonomice, sociálně politických vztazích, tak i v duchovní oblasti.“

115 – Bobok: s.116.

116 – Bobok: s.117.

3.) Třetí důvod je podle Boboka ryze ekonomický: Tempo růstu ekonomiky se zpomalilo nebo zcela zastavilo, což vyvolávalo krizové situace.

Vnějšími příčinami úpadku komunistického hnutí je pak propagandistická expanse ideových protivníků (podle Boboka i Matouše hlavně tehdejších „neokonzervativců“), kteří „dosavadní vývoj socialistických zemí líčí jako sumu neúspěchů, teroru a zločinů, přičemž všechny negativní stránky – skutečné i smyšlené – prezentuje jako projev podstaty socialismu.“¹¹⁷

Bobok i Matouš zdůrazňují, že k obnově socialismu je potřeba nová dynamika, kterou s sebou přináší přestavba společnosti. „Ideologický kvas vyžaduje nové metody práce, smělejší teoretické řešení aktuálních problémů.“¹¹⁸ Jinými slovy totéž konstatuje i Bobok. „Smyslem obnovy socialismu je překonat, zlomit umělé překážky, které se zrodily z chybné praxe, pochopit jevy v jejich opravdovém smyslu a příslušným způsobem budovat politiku, stimulovat a rozvíjet v samém člověku snahu a schopnosti žít aktivním a duchovně plným životem.“¹¹⁹

Přestavba měla podle obou autorů nastartovat expansi (obrat) komunistické ideologie. Důkazem toho, že se tak již děje, jsou podle Matouše celosvětové sympatie „mírových a demokratických sil“ k procesu přestavby v komunistických režimech a fakt, že se přestavba stala předmětem mezinárodního ideologického zápasu. „Že se myšlenky přestavby stávají předmětem mezinárodního ideologického zápasu, že se je reakce snaží diskreditovat, zkreslit, očernit, že se pokouší šířit skepsi a nevíru v jejich realizaci.“¹²⁰

Zajímavé je, že na „oltáři obnovy socialismu“ je Bobok ochotný obětovat jeden z pilířů komunistické ideologie – třídní boj – a teoreticky umožňuje komunistickým stranám opřít se o masy třídních nepřátel, pokud i jen částečně sympatizují s přestavbou komunistických režimů. A pokud to zobecním, Bobok přímo vytváří teoretické podhoubí ke spolupráci marxistických a socialistických hnutí, která se nehlasí ke komunismu resp. k vedoucí úloze KSČ (KSSS atd..) ve společnosti. „Dogmatismus a sektářství jsou v tomto směru velkou překážkou nového myšlení v činnosti

117 – Matouš: s.53. Milan Matouš hovoří přímo i „podvratných kampaních buržoazní propagandy“.

118 – Matouš: s.50.

119 – Bobok: s.118.

120 – Matouš: s.53.

komunistických stran. ... Povzbudivým momentem současného revolučního procesu je, že komunisté jsou dnes pružnější, mnohé strany začínají rozvíjet dialog s demokratickými, protiimperialistickými, náboženskými, pacifistickými a jinými společenskými hnutími.¹²¹

7.4 Socialistický pluralismus a dialog na stránkách Nové mysli

Už v předchozí analýze jsem se dotkl dialogu a „pluralismu“ i mimo komunistické hnutí jako jednoho z nových jevů, který se vyskytl v oficiálních textech roku osmdesát devět. Termín „pluralismus“ se ve všech textech vyskytuje daleko méně než tvárnější dialog. Vysvětlení můžeme najít v tradici komunistické ideologie a propagandy. V první řadě byl „pluralismus“ podle komunistů vždy ideologickým nástrojem antikomunistů, kterým útočili proti socialismu, a zároveň se domnívali, že ruku v ruce s „pluralismem“ se vrací i kapitalismus. „Nemůže nás tudíž překvapovat, proč byl termín pluralismus v tehdejší teorii a praxi nepoužívaný.“¹²²

S přestavbou a požadavky na „větší informovanost“, jak je ve svých projevech definoval Michail Gorbačov, se pluralismus vrací do ideologického slovníku a dostává nový „socialistický obsah“. Socialistický pluralismus a pluralismus jsou dva odlišné termíny. První je vlastní pozdně komunistickým společnostem (v marxistickém slovníku společnostem, které překonaly počáteční stadia výstavby a začaly se rozvíjet na vlastním základě socialismu) a druhý společnostem kapitalistickým. Živnou půdou pro socialistický pluralismus je tedy přestavba – avšak nikoliv revize marx-leninských principů. Z definic soc. pluralismu, jak je nabízí Pravda a nepřímo i Honzík nebo Čáp, vyplývají dvě obecná vymezení: na jedné straně negativní, není to pluralismus vlastní kapitalistickým společnostem, na straně druhé pozitivní vymezení se omezuje na obecné konstatování, že se jedná o „pluralismus socialistických zájmů.“¹²³

Převvedeno do normálního jazyka, socialistický pluralismus se nedá ztotožňovat s ideologickým pluralismem. Předně proto, že marxismus-leninismus má objektivní charakter a existuje nezávisle na vědomí lidí – a tedy je svým způsobem k pluralismu imunní. A jak už jsem naznačil, ideologický pluralismus by se mohl stát nástrojem

121 – Bobok: s.123-124.

122 – Pravda: s.116.

123 – Pravda: s.118. a Čáp: s.68.

„buržoazní propagandy“. „Buržoazní propaganda takový pluralismus nyní z taktických důvodů „podporuje“. ... Tento její taktický postup směřuje k tomu, aby se pluralizovala politická institucionální struktura, která by v první etapě poskytovala politickou platformu oponentuře, v další etapě „socialistické“ opozici a později i opozici otevřeně protisocialistické.“¹²⁴ Stručně řečeno, pluralismus v ideologii je se socialismem neslučitelný.

V pojetí marxistických teoretiků se tak obsah socialistického pluralismu zužuje na 1.) širší aktivitu nekomunistických politických stran (ovšem za předpokladu, že přijmou vedoucí úlohu KSČ), 2.) svého druhu komunikační strategii, která má demaskovat socialismu škodlivé názory, tedy ty, „které mohou být světonázorově scestné a v některých případech i protisocialistické,“¹²⁵ a 3.) na dialog s nekomunistickou veřejností.

V době přestavby je vůbec dialog – řečeno marxistickým slovníkem - „základní formou ideologického zápasu“. V praxi to znamená: otevřenou diskusi a hlavně netajit argumenty druhé strany. „Není to ústup z našich ideových pozic, ale naopak jediná reálná cesta k zvýšení vlivu marxismu-leninismu na vědomí světové veřejnosti a zároveň zdroj podnětů pro plodné rozvíjení a obohacování naší teorie.“¹²⁶

Paradoxně to ale v důsledku znamená opustit představu komunistické ideologie jako monopolu na pravdu a částečnou revizi třídního boje. Resp. minimálně se i nedělnické třídy stávají plnohodnotným partnerem při dialogu s třídou dělnickou.¹²⁷ Z teoretických textů tedy vyplývá, že nestačí vést argumentaci z dogmatických pozic. A zde se opět projevuje duch přestavby – „naše ideologická činnost musí být těsně spojena s řešením aktuálních problémů a úkolů, předkládat důkazy o úspěšných výsledcích uplatnění našich idejí v praxi.“¹²⁸

K úplnému „dokreslení obrazu“ je však třeba dodat, že i dialog v socialistické společnosti má na stránkách Nové myslí své meze: nelze vést s antikomunistickými silami – v tom případě nastupuje na místo dialogu „odhalování“ nepřátelské propagandy.

124 – Tamtéž.

125 – Pravda: s.122.

126 – Matouš: s.61.

127 – Srov. Honzík: s.29. „Bylo by chybné zaměřovat se při rozvíjení přestavby jen na problematiku dělnické třídy.“

128 – Matouš: 61.

8. Komunistická ideologie na stránkách Rudého práva do listopadu 1989

Rudé právo jakožto ústřední orgán KSČ mělo v první řadě za úkol informovat veřejnost o činnosti strany. Podle jeho bývalého šéfredaktora Zdeňka Hořeního (šéfredaktorem 1983-1989) však ne vše bylo řízeno Ústředním výborem a redakce měla při vybírání témat jistou autonomii.¹²⁹ Z analýzy jednotlivých výtisků se to mohlo projevit „jen“ v běžném zpravodajství (Hoření to dokládá na sportovním zpravodajství¹³⁰), ale nikoli v ideologické rovině. V této sféře bylo Rudé právo přetiskovatelem oficiálních prohlášení vedení strany. O náznak kritiky nemluvě. Stránky Rudého práva jsou plné „zpráv předsednictva ÚV KSČ“ a projevů jeho vedení, jen výjimečně se diskutuje o komunistické ideologii.

Milouš Jakeš v dříve již zmíněné zprávě předsednictva ÚV KSČ, která vyšla v Rudém právu 12. října 1989,¹³¹ pouze konstatoval, že „dnes jde opět o osud socialismu, který prochází obtížnou zkouškou svého vývoje.“ Následný obecný výklad se zaměřil na „potřebu rozvíjet ideologickou práci“. Je zajímavé, že tato výzva – a pomejme její pravděpodobnou (ne)rezonanci ve společnosti – byla primárně určena k boji s opozičními skupinami a nikoli k rozvíjení komunistické ideologie. „Tím hlavním, jak zamezit jejich činnosti, je rozvíjet účinnou ideologickou práci, vést ofenzivní politický zápas o vědomí lidí.“ Rovněž je podle něj třeba aktivizovat komunisty k dialogu s občany a „získávat je pro politiku strany a odhalovat nepřátelský charakter a záměry opozičních skupin.“ Což jsou vše motivy, které se objevovaly i v teoretických textech MaS (Janík, Ludvík, Havlíček) a částečně Nové mysli (Čáp, Matouš). Objevují se samozřejmě i přetisky Gorbačovových projevů¹³² a apologetika „přestavby a nového myšlení“. KSČ je definována jako strana leninského typu, která si uchovává svůj marxisticko-leninský charakter¹³³, a která se – řečeno slovy Gorbačova – zbavila nánosu stalinského řízení.

129 – Urbášek, P., Vaněk, M. (2005): Vítězové? Poražení?. Praha: Prostor. s.139-171.

130 – Tamtéž: s.153-156.

131 – Jakeš, M.: Zpráva předsednictva ÚV KSČ o činnosti strany po 14. zasedání ústředního výboru a jejich úkolech před XVIII. sjezdem KSČ, 15. zasedání ÚV KSČ, Rudé právo 241/70, 12.10.1989.

132 – Gorbačov, M.: Socialistická myšlenka, RP 279/70, 27.11.1989.

133 – Kadeřábek, F.: Strana leninského typu, RP 270/70, 16.11.1989. Kadeřábek byl v roce 1989 vedoucím katedry výstavby strany Vysoké školy politické ÚV KSČ.

Z ideologického hlediska je zajímavý text Antonina Dolejšího¹³⁴, jenž kritizuje malou revoluční zapálenost. „Mnozí představitelé ideologické fronty dnes takové pojmy jako kapitalismus, imperialismus, třídy a třídní boj, sociální revoluce a další pokládají za zastaralou veteš.“ To v důsledku znamená defenzivu komunistických režimů (a tedy i ideologie) a „revoluční útok“ proti socialismu z kapitalistických pozic. Dolejší tuto myšlenku obecně nerozvádí, ale přímo personifikuje do Ronalda Reagana.

„Představitel nejreakčnějších sil ve světě začal vystupovat jako „revolucionář“, jako vůdce světové demokratické opozice.“

Dolejší identifikuje vnější nepřátele, který se snaží podrýt socialismus, ale přesto je třeba hledat hlavní „cíle obnovy revolučního zápalu“ uvnitř komunistického Československa - obraně stávající linie KSČ.

Ve svém textu se tvrdě staví proti revizi historie socialismu, kterou podporuje zahraniční propaganda; a která by po vzoru Polska a Maďarska znamenala ztrátu vedoucí úlohy strany ve společnosti.¹³⁵ Tento útok na historii je podle Dolejšího veden v podstatě pod hesly přestavby (jak je mimo jiné popsal Gorbačov). „Tento útok je veden, stejně jako dříve, pod hesly demokratizace a svobody, obhajoby lidských práv, pod hesly boje proti tzv. stalinskému modelu socialismu, za socialismus prý skutečně lidský a demokratický.“

Neméně odmítavě se vymezuje vůči přestavbě („přestavba vyvolala iluze, jež stále v různé míře přetrvávají“) a to především v oblasti ideologie. „Část pracovníků ideologické fronty postupuje při přehodnocování hodnot podle jednoduché šablony: co se dříve hodnotilo kladně, dnes se hodnotí záporně a naopak. ... Dokonce i ty nejmilitantnější antikomunistické výpady některých buržoazních ideologů blednou před výplody nových vykladačů historie socialismu.“

Na stránkách Rudého práva jde do konce analyzovaného období (únor 1990) o poslední text, který se rozsáhleji staví proti negaci revoluční historie strany, „demokratizaci“ v duchu přestavby a otevřeně obhajuje vedoucí úlohu KSČ ve společnosti. V porovnání s ostatními texty (v MaS nebo Nové myslí) je Dolejší rovněž mnohem méně ochotný k ideologickým změnám – i kdyby jen v rétorické rovině.

134 – Dolejší, A.: Sociální revoluce, přestavba a socialismus, RP 267/70, 13.11.1989.

135 – „Dělnické strany se již oficiálně vzdaly vedoucí úlohy ve společnosti a protisocialistickým silám se naskýtá jedinečná možnost uchopit moc.“

9. Analýza změn komunistické ideologie na stránkách Rudého práva, listopad 1989 – únor 1990

Překotné změny v posledních týdnech devětaosmdesátého roku se projeví nejen na změně celého režimu, ale i v rétorice nového vedení KSČ v čele s Ladislavem Adamcem¹³⁶, „měsíčním“ generálním tajemníkem ÚV KSČ Karlem Urbánkem¹³⁷ a mediálně agilním Vasilem Mohoritou, který se stal 20. prosince prvním sekretářem strany.

Základním dokumentem, který měl určovat politiku a z pohledu této práce hl. ideologii KSČ, byl Návrh akčního programu, jenž vyšel v Rudém právu 5. prosince.¹³⁸

Komunisté v něm identifikovali příčiny listopadových událostí a nastínili ideologické změny, které chce KSČ přijmout.

Leitmotivem programu je konstatování, že se vývoj ve společnosti 80. let značně vzdálil ideálům socialismu. Tyto ideály se pokusil oživit Gorbačov vyhlášením přestavby, kterou však bývalé komunistické vedení nepřijalo za svou. „Sice přijalo dokumenty o přestavbě společnosti, avšak jejich realizace byla nedůsledná a zůstalo jen při slovních prohlášeních a demokratizaci a dialogu. Očekávalo, že hluboké změny, kterými dnes prochází socialistický svět, se Československu vyhnou.

Odmítalo provést zásadní kritiku stalinských deformací v Československu.

K přestavbě zaujalo přezíravý postoj.“ Tyto teze potvrzují Miloslav Formánek a Zdeněk Hába, kteří odhalují tajnou analýzu strany, kterou dělali pro „jakešovské“ vedení a ve které varovali před odcizením mezi vedením KSČ a členskou základnou resp. před vyprazdňováním propagandy.¹³⁹

Z ideologického pohledu definuje akční program tři zásadní změny:

KSČ se vzdává vedoucí úlohy ve společnosti. „Rozhodně a definitivně se rozcházíme se starou koncepcí vedoucí úlohy jedné strany, opřené o mocenský a ideologický monopol.“ Je dobré si všimnout, že tato formulace nevylučuje vedoucí úlohu Národní fronty! Druhou změnou je přijetí politického pluralismu, „který nalezne výraz v novém pojetí Národní fronty.“ To znamená jakýsi hybrid mezi „socialistickým pluralismem“,

136 – Od 12. října 1988 do 7. prosince 1989 předsedou federální vlády. Od konce prosince do podzimu 1990 předsedou KSČ.

137 – Ve funkci od 25. listopadu do 20. prosince.

138 – Návrh akčního programu KSČ: Za demokratickou socialistickou společnost v ČSSR. RP 286/70, 5.12.1989.

139 – Po stopách jedné analýzy činnosti strany: O příčinách, souvislostech a východiscích. RP 287/70, 6.12.1989.

jak jej definoval v MaS Jindřich Pravda, a pluralismem „západního“ typu.¹⁴⁰ Třetím bodem je pak revize minulosti neboli kritika stalinské resp. poststalinské ideologie a přehodnocení událostí let 1968-1969. Je však třeba zdůraznit, že KSČ se v akčním programu nevzdává marxisticko-leninského světového názoru a stále se hlásí k přestavbě v Gorbačovově pojetí.

Návaznost na Marxe a potřebu kriticky (a dokonce i odmítavě) se postavit proti vývoji předchozích let zdůraznil v článku *Marxismus a dnešek*¹⁴¹ Miloslav Ransdorf.¹⁴² Krizi marx-leninské ideologie je podle něj možné zamezit kritickým přístupem ke „klasikům“ socialismu. „S filozofy 60. let se shodujeme v tom, že podstatou marxismu je kritické myšlení, radikální úsilí o rozchod s panujícími poměry, o revolucionizování skutečnosti.“ V přímé polemice s normalizačním vedením pak tvrdí, že náplní KSČ je boj o novou společenskou racionalitu, která by nebyla manipulativní, instrumentální a bezhodnotová. „Boj, protože pravda se realizuje v dějinách tehdy, jsou-li lidé ochotni pro ni něco nasadit, riskovat svůj prospěch, své pohodlí a často i mnohem více.“ O hloubce socialistických ideálů byl přesvědčen i Karel Urbánek a ještě před vyhlášením akčního programu zdůraznil na celostátním aktivu KSČ (před krajskými kádry), že je třeba se zříci monopolu strany a „zvykat si, že politika se nedělá jen s těmi, kteří s námi souhlasí.“ „Ideály socialismu, i když byly chybnou praxí diskreditovány, si zachovávají svou sílu a platnost.“¹⁴³

Tyto teze v podstatě opakují i Adamec s Mohoritou ve veřejných vystoupeních v lednu a únoru. Oba po svém zvolení do čela KSČ odmítají monopol strany, chtějí „zbavit socialismus nánosů dogmatismu“ – myšleno jako distanc od minulého vedení KSČ,¹⁴⁴ a navázat na myšlenku přestavby.

140 – Z mediálního pohledu je zajímavá pasáž o přístupu stran k médiím. „KSČ podporuje zabezpečení přístupu do státních sdělovacích prostředků všem demokratickým silám k jejich využití, a proto v nich navrhuje vytvoření programových rad složených ze zástupců stran a hlavních společenských organizací Národní fronty a jiných občanských hnutí.“

141 – Ransdorf, M.: *Marxismus a dnešek*, RP 294/70, 14.12. 1989.

142 – Tehdy člen Prognostického ústavu ČSAV a člen vedení Demokratického fóra komunistů, které se kriticky stavělo k vedení KSČ.

143 – Urbánek, K.: *Budeme bojovat o ideály socialismu*, RP 281/70, 29.11.1989.

144 – Např. Projev L. Adamce na 2. zasedání ÚV KSČ, RP 42/71, 19.2.1990. „Do hluboké krize se dostala celá tradiční, ale nevědecká a nereálná podoba socialismu založeného nikoliv na tvořivé iniciativě lidí, ale na administrativních direktivách z centra. S tímto pojetím socialismu jsme se rozhodně rozešli. Usilujeme mu dát nový, humánní obsah.“

Zajímavější jsou Adamcovy teoretické miniúvahy o socialismu. Obsah socialismu je podle něj nejzranitelnější stránkou komunistického hnutí. „Mnozí jeho vymoženosti považují za samozřejmost a současně ho spojují především s deformacemi. V jeho očištění a obrodě je hlavní zdroj našich jistot o perspektivnosti našeho snažení.“¹⁴⁵ Je třeba obnovit důvěru v socialistické ideály a získat pro ně lidi ze všech hnutí, které se k socialismu hlásí. Ve srovnání s teoretiky z MaS jde o kvalitativní změnu: Zatímco v MaS jde pouze o dialog a ne-perzekuci sociálně-demokratických skupin, Adamec počítá s přímou spoluprací.

I Mohoritovy projevy jsou založeny na definici KSČ jako moderní levicové strany, kritice předchozího centralismu a přihlášení se k politickému pluralismu.¹⁴⁶

Z ideologického hlediska „nechceme a nemůžeme být nadále stranou, která si dělá patent na jediné správnou a vědecky zdůvodněnou ideologii, ale stranou, která chápe, že každý, s nímž mluvíme nebo jednáme, má právo na své názory.“¹⁴⁷

Z teoretického hlediska je však nejzajímavější text Michaela Kroha Potřebujeme novou ideologii¹⁴⁸. Paradoxně je zajímavý tím, že se jako jediný hlouběji pouští do komunistické ideologie.

Podle Kroha je krize KSČ současně i krizí ideologie. A na rozdíl od organizační přestavby strany, která může provedena relativně rychle, ideologická obnova je otázkou delšího časového horizontu. V protikladu k Adamcovi nebo Mohoritovi nestačí „očistit marxismus od stalinských deformací“, ale je třeba vytvořit socialistickou ideologii, která by obstála v nové době.

Prvním krokem k vytvoření nové socialistické ideologie je „oddělení všeho chybného a zastaralého“. V Krohově pojetí jde především o to odmítnout sektářský přístup ke „zbytku“ levicového hnutí. Tento přístup nadlouho oslabil dělnické a socialistické hnutí. Rovněž je třeba zamezit „stalinskému“ zneužívání „leninských“ koncepcí. Kroh uvádí příklad Leninova pojmu „revizionismus“, který byl podle něj „nesčíslněkrát zneužit k administrativnímu potlačování „jinak smýšlejících“ či prostě kritiků ve vlastních řadách.“ Naopak ale nelze ustoupit od ideálu sociálně spravedlivé, nevykořisťovatelské a beztřídní společnosti. Zde je nutné poznamenat, že Kroh na

145 – Projev Ladislava Adamce, RP 6/71, 8.1.1990.

146 – Především: Mohorita, V.: Návrat k minulosti není možný, RP 30/71, 5.2.1990.

147 – Z vystoupení V. Mohority na sobotním zasedání ÚV KSČ, RP 7/71, 9.1.1990.

148 – Kroh, M.: Potřebujeme novou ideologii, RP 10/71, 12.1.1990.

druhou stranu neodmítá „určitou obnovu soukromého podnikání a návrat k politickému pluralismu“ a považuje oboje za přínos společnosti.

Druhým (a rozhodujícím) krokem nové ideologii strany je podle Kroha vědecké zhodnocení perspektiv socialismu. Aby se v nastalé euforii ze svobody a v soukromopodnikatelské horečce socialistická myšlenka trvale neztratila, musíme vypracovat nejen systém „trvalých hodnot“ sociální spravedlnosti, rovnosti možností, svobody, solidarity atd., ale i komplexní sociálně-ekonomickou prognózu dalšího vývoje socialismu v kontextu světové civilizace.“

Zda se tato „nová ideologie“ prosadila i do stranické praxe, už je námětem pro jinou práci.

10. Závěr

Marxističtí a komunističtí teoretikové v roce 1989 na stránkách oficiálních tiskovin přiznávali, že socialismus vykazuje defekty. Radikálnější hovoří o krizi ideologie a volají po revizi historického vývoje socialismu, zároveň ale s těmi méně radikálními zdůrazňují, že tato krize nevznikla z podstaty socialismu, ale z jeho nedůsledné realizace stranickým aparátem. Identifikují chyby v řízení, kritizují byrokratismus a chybnou ideologickou a propagandistickou strategii, která odcizila Komunistickou stranu Československa obyvatelstvu.

V centru zájmu všech autorů je přestavba. Některým autorům slouží jako rouška k identifikaci vnitřních a vnějších nepřátel, kteří chtějí přestavbu zneužít k pádu komunismu, jiní v ní vidí skutečně novou etapu socialismu, která si žádá redefinovat pojmy „pluralismus“, „demokratizace“ a „dialog“. Už nelze nazývat všechny projevy kritiky komunistické ideologie přežitky minulosti a je třeba vést dialog i s nekomunistickou veřejností. Objevuje se i názor, že lidé nejsou protispolečenskými živly jen proto, že mají jiný světový názor.

Dodejme ale, že tato vstřícnost k dialogu platí u většiny autorů jen za předpokladu, že skupiny uvnitř státu uznají vedoucí úlohu KSČ ve společnosti. Přesto jde v teoretické rovině o stavbu základů pro dialog celé socialistické levice.

Bezprostředně po revoluci v devětaosmdesátém se KSČ zřekla vedoucí úlohy strany ve společnosti, odmítla administrativně-byrokratický způsob řízení státu a kritizovala stalinský a poststalinský systém vlády. Vedení strany vyhlásilo přeměnu na moderní levicovou stranu a k tomu podle přispěvatelů Rudeého práva potřebovala strana novou ideologii. Založenou na idejích přestavby, ale hlavně na analýze budoucnosti socialistických idejí. KSČ se Marxismu-leninismu nevzdává.

Abstract:

The bachelor thesis analyze communist ideology in two Marxian journals (Marxismus a současnost, Nová mysl) and communist daily Rudé právo. In the first part of study is analyzed the theory of totalitarianism – historical and theoretical roots of communist ideology.

The second chapter shortly discusses about history of Communist party in 70' and 80', especially about 1985-1989, in Czechoslovakia.

And the main analysis is about characteristics communist ideology in mentioned journals.

Literatura:

Arendtová, H. (1996): Původ totalitarismu I-III. Praha: OIKOYMENH.

Balík, S.; Kubát, M. (2004): Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán.

Budil, I.T. (ed.) (2005): Totalitarismus. Ústí nad Labem: Vlasta Králová.

- Balík, S.; Holzer, J.: Moderní teorie totalitarismu a její česká reflexe, s. 10-23.
- Budil, I.T.: Moderní totalitarismus a síla politické imaginace, s. 24-36.

Budil, I.T.; Zíková, T. (ed.) (2006): Totalitarismus 2. Ústí nad Labem: Vlasta Králová.

- Cívín, J.: Tání československého komunistického režimu v letech 1985-1989, s. 35-42.
- Rosůlek, P.: Jak pukaly ledy aneb Opozice v Československu (1985-1989), s. 97-103.

Čermák, V. (1992): Otázka demokracie. Praha: Academia.

Fiala, P.; Holzer, J.; Mareš, M.; Pšeja, P. (1999): Komunismus v České republice? Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice. Brno: Masarykova univerzita.

Možný, I. (1991): Proč tak snadno... Praha: Sociologické nakladatelství.

O'Sullivan, N. (2002): Fašismus. Brno: CDK.

Přehled dějin KSČ, Praha, Svoboda, 1976.

Přehled dějin KSČ doplněk (1976-1981), Praha, Svoboda, 1984.

Rybář, R.; Valach, M. (ed.) (2001): Totalitarismus ve 20. století. Československé zkušenosti. Brno: Masarykova univerzita.

- Sedlák, J.: Ke zvláštnostem komunistické ideologie, s. 163-171.
- Kocourek, L.; Kryl, M.: Politické procesy jako fenomén totalitarismu (československé zkušenosti), s. 187-194.

Sartori, G (1993): Teória demokracie. Bratislava: Archa.

Uhl, P. (1982): Program společenské samosprávy. Köln: Index.

Vaněk, M.; Urbášek, P. (ed.) (2005): Vítězové? Poražení?. Praha: Prostor.

Periodika:

Marxismus a současnost, 1-3/1989.

Nová mysl, 1-12/1989.

Rudé právo, 1989, roč.70; roč. 71, I+II/1990.

Dokumenty:

10. zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 10. a 11. října 1988, Praha, Svoboda, 1988.

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. Sjezdu KSČ, Praha, Svoboda, 1974.

Tůma, O.: Poslední léta komunistického režimu v Československu ve zprávách velvyslance NDR v Praze (1987-1989), Soudobé dějiny, III., 2-3/1996.